

TRANSCRICIÓN DAS CARTAS E COMPOSICIOIS AUTÓGRAFAS DE ANTONIO FERNÁNDEZ MORALES A MARIANO CUBÍ: UN LEGADO BERCIANO INAUGURAL DO REXURDIMENTO

TRANSITION OF THE CORRESPONDENCE AND AUTOBIOGRAPHICAL COMPOSITIONS
OF ANTONIO FERNÁNDEZ MORALES TO MARIANO CUBÍ:
AN INAUGURAL BIERZO LEGACY OF THE GALICIAN REXURDIMENTO

Héctor M. Silveiro Fernández
Real Academia Galega

Resumo: Esta transcripción, acompañada dun breve comentario, forma parte do proceso de recuperación e difusión dunha correspondencia dos anos 1847e 1848 do autor Antonio Fernández Morales –iniciado con motivo do seu bicentenario– que pretende destacar o valor dos seus contidos para a literatura galega contemporánea, especialmente para os estudos sobre o Rexurdimento. Efectivamente estas cartas, dirixidas ao filólogo catalán Mariano Cubí e Soler, adquiren unha forte compoñente literaria e permítennos de xeito sorprendente observar en detalle o proceso de creación dos *Ensayos poéticos en dialecto berciano* (1861), e a singular participación do Bierzo nun movemento literario que non se prodiga en textos deste tipo nos seus primeiros momentos. Estas cartas, as composicións poéticas e anotacións que inclúen conforman, pois, un legado inaugural de importancia excepcional para un estudo integral de dito movemento, tendo en conta que ata o 2017 permanecía inédito e era descoñecido. A transcripción que se presenta, xunto ao breve limiar que se axunta, son o paso previo para unha investigación de maior envergadura que contribúa a unha plena e xusta incorporación do galego do Bierzo á Historia da lingua e da literatura galegas.

Abstract: This transcription accompanied by a brief commentary form part of the process of the recovery and circulation of a correspondence between 1847-1848 by the author Antonio Fernández Morales. It was undertaken to celebrate his bicentenary and seeks to highlight the value of its contents for contemporary Galician literature, especially for studies on the Rexurdimento. Indeed,

these letters, written to the Catalan philologist Mariano Cubí e Soler, display a strong literary bent and allow us in a surprising way to observe in detail the creative process behind the *Ensayos poéticos en dialecto berciano* (1861), and the distinctive role played by the Bierzo in a literary movement with scarce texts of this kind during its early phases. These letters, poetic compositions and annotations included in them represent an exceptionally important inaugural legacy for a complete study of that movement, if we take into account that it was unpublished and unknown until 2017. The transcription presented, together with the brief introduction that is included, are a first step towards greater research that will contribute to a full and fair inclusion of Bierzo Galician in the history of Galician language and literature.

Palabras chave: Antonio Fernández Morales, Mariano Cubí, cartas, lingua, Bierzo, berciano, dialecto, Rexurdimento.

Key words: Antonio Fernández Morales, Mariano Cubí, letters, language, Bierzo, bercian, dialect, Rexurdimento.

No limiar deste comentario previo á transcripción das cartas autógrafas¹ quixeramos situar o lector na importancia das mesmas para a Lingua e a literatura galegas contemporáneas por teren estes documentos escritos un carácter inaugural ou primordial, non só en canto a que se encadran entre os primeiros documentos coñecidos (datan do ano 1847) dese proceso de recuperación da escrita en idioma galego, senón que presentan ademais a singularidade de estar escritos no galego do Bierzo, forma dialectal que non se prodiga en textos literarios. A pesar de ser cartas, teñen a maiores unha innegable compoñente literaria: inclúen os primeiros poemas de Antonio Fernández Morales como autor, os primeiros pasos no proceso de creación dunha ambiciosa

1 O presente traballo é un adianto da futura edición de toda a documentación que compón o legado de José María Luengo, depositado no Museo do Bierzo. Ademais das transcricións da correspondencia aquí presentes, incorporaremos as imaxes dos manuscritos e aqueles outros documentos que, por razóns de espazo, quedaron fóra deste artigo.

obra, os *Ensayos poéticos en dialecto berciano*, de máis de 8.000 versos na nosa lingua, que finalmente foi editada dous anos antes dos *Cantares* de Rosalía.

Non está de máis sinalar neste limiar, xa que estamos a falar do século XIX e dese período literario que tradicionalmente a crítica denomina Rexurdimento, que se é certo, como ben apuntan varios autores (Méndez 2002, Angueira 2017) que podemos considerar este movemento un *continuum*, adóitase, non obstante, incidir nun momento fundacional do mesmo que cada vez con maior forza se coloca precisamente na obra do ilustrado Martín Sarmiento. Pois ben, o feito de que Morales estea tamén vinculado ao Bierzo, fainos pensar se é casual ou non que os seus textos presenten unha clara intención imitadora do erudito bieito galego-berciano. Era coñecedor do vencello deste sabio coa súa terra nai ou ese afán imitador responde simplemente a outra motivación? Enténdase que esta e outras cuestións non pretendemos máis que deixalas enunciadas aquí á luz desta nosa primeira lectura. Estas breves liñas non poden abordar coa suficiente fondura (esa que lexitimamente se debe reclamar de necesarios e posteriores estudos máis pormenorizados) diferentes aspectos de interese que así o requiren.

Isto lévanos a advertir que sobre o autor destas cartas e poemas en galego berciano é precisa unha investigación máis rigorosa tanto dalgunhas etapas da súa biografía escasamente estudadas (especialmente a da súa estancia en Galicia e os seus contactos coa intelectualidade galega de Tui e A Coruña, entre outros lugares nos que residiu), como da súa creación literaria en castelán².

Pensamos que era necesario, de todos os xeitos, acompañar a presente transcrición dunha contextualización complementaria acerca desta correspondencia, para facilitarlle ao lector o achegamento á mesma. Era tamén ineludible, dado que trata dun legado documental descoñecido ata o ano 2017 (ano no que o rescatamos do esquecemento e que coincide co do bicentenario do autor) indicarlle aos lectores as circunstancias que permitiron a súa localización e a súa posterior divulgación.

Tampouco está todo dito sobre o destinatario desta correspondencia, o frenólogo e filólogo catalán Mariano Cubí e Soler, do que aínda resta indagar cuestións relevantes relativas aos seus traballos filolóxicos e, en especial, da súa relación co noso autor Antonio Fernández Morales, que sabemos foi basicamente epistolar, aínda que non tan puntual como podería parecer nun principio, como estas cartas demostran. Esta relación prolongouse e enriqueceuse co tempo; poida que

2 Falamos tanto das obras dramáticas que, grazas a estes novos documentos, sabemos compuxo en 1847-48 e que permanecen ben no limbo dos textos desaparecidos ben simplemente pendentes de localizar, como dos poemas e críticas teatrais que publicou na revista *El Escla* de León entre 1860 e 1861, aínda pendentes de estudo.

chegaran mesmo a ter contacto persoal con posterioridade, se cadra, en Barcelona, como máis adiante apuntaremos.

Outro asunto de interese é desvelar as relacións que Cubí mantivo en Galicia cos que el mesmo denomina en 1860 “distinguidos galleguistas librereros”. Sen lugar a dúbidas esta correspondencia, que arrinca xa en 1847, invita a pescudar e dá pé a iniciar un afondamento nas posibles conexións do fenómeno da *Renaixença* catalá e o Rexurdimento galego, mesmo valorar o papel de Cubí e de Morales neste proceso.

A PERIPECIA DAS CARTAS DE MORALES NAS MAOS DE DOUS ASTORGANOS

Vaiamos logo por partes e falemos da descuberta destas cartas³ e do percorrido da documentación dende que foron escritas, as primeiras en Vilafranca do Bierzo en 1847, ata o día de hoxe. Estes documentos na actualidade están custodiados no Museo do Bierzo⁴.

O fondo pertenceu á J. M.ª Luengo Martínez (1896-1991)⁵, que era astorgano de nacemento como Antonio Fernández Morales, e promotor na Coruña, onde residiu unha gran parte da súa vida, do Museo Arqueolóxico e Histórico do Castelo de Santo Antón. As coincidencias co autor dos *Ensayos poéticos* son aínda maiores, porque J. M.ª Luengo mantivo en vida unha relación mui especial co Bierzo, mesmo con Vilafranca, que perdura tras da súa morte como certifican estes documentos.

Fagamos unha primeira relación sinxela da documentación á que nos estamos referindo: o conxunto está conformado por trece documentos. A maior parte, un número de dez, están dirixidos a Mariano Cubí e foron escritos entre 1847 e 1848. Destes dez, catro son cartas autógrafas de Morales a Cubí, tres poemas e outros dous textos en dialecto berciano con anotacións feitas tamén por Morales, aos que

3 Editamos en setembro do ano 2017 nunha revista comarcal (Silveiro 2017a) un artigo de urxencia sobre a aparición esta mesma correspondencia.

4 Temos que agradecer a este Museo a dilixencia, boa disposición e a contribución efectiva da difusión deste legado coincidindo co bicentenario de Fernández Morales no 2017. Este agradecemento quixerámolo concretar tanto na persoa de Francisco Javier García Bueso, actual director de dita entidade berciana, como do seu predecesor no cargo, Jesús Álvarez Caurel, que exerceu do seu anterior director. Ambos os dous foron imprescindibles para o presente traballo. A este último débémolle ternos revelado a existencia desta correspondencia e, ao primeiro, poder acceder á mesma para iniciar o seu estudo, ademais de levar a cabo a súa dixitalización e permitir así que foran editadas agora no presente *Boletín*.

5 J. M.ª Luengo Martínez comezou a súa actividade na Comisión de Monumentos Histórico-Artísticos de León para exercer dende 1939 na Coruña onde destaca o seu labor como arqueólogo, o que non lle impediu manter un vínculo mui especial coa súa vila natal, Astorga, ademais de interesarse e promover actuacións de recoñecemento e recuperación patrimonial en distintos lugares do Bierzo entre os que destaca Vilafranca.

hai que sumar unha carta dirixida a Cubí pero escrita por un cepedano, un tal J. B.^{ta} Dantín, coñecido de Morales, que inclúe un texto escrito en orbigués⁶. Os tres documentos restantes, datados en 1860, son unhas tentativas manuscritas de Mariano Cubí, unha copia tamén manuscrita por el da *Introdución aos Poemas bercianos de Morales* e un folleto de subscrición previa á publicación do libro dos *Ensayos poéticos*⁷. Estes tres últimos textos acordamos deixalos fóra da presente transcrición, ben por tratarse de escritos de acceso doado ou ben porque achegan pouco ao noso entender, ademais de por unha máis que evidente razón de espazo⁸.

Feita esta relación, preguntémonos, como chegaron de volta ao Bierzo estas cartas dirixidas a Cubí tras pasar no seu poder, con toda lóxica, un tempo en Barcelona? Sen afán de aventurar nada con absoluta certeza, inicialmente pensamos que non saíran de Galicia; que un depositario, alguén próximo a Cubí ou que tivera contacto con el na Coruña durante a súa estancia na cidade, gardara estes documentos. Pero soubemos doutra documentación redactada por Cubí case nas mesmas datas, entre 1846 e 1847. É un diario que levaba con toda seguridade en Galicia bastante tempo⁹. Tras consultar este orixinal e atendendo á copia da introdución enviada por Cubí a Morales en 1860 deducimos que ben puideron formar parte dun grupo de cartas que conservou con sumo coidado o propio Cubí (lembramos a súa intención de que certos textos escritos por Morales formaran parte do estudo titulado *Dialectos de la Península*) e que levaría consigo a Barcelona. Tamén podemos descartar a posibilidade de que estas cartas e poemas escritos

6 Trátase dun dos colaboradores de Cubí para o traballo do filólogo catalán que se titula *Dialectos de la Península*. O texto que redacta é a *Parábola do fillo pródigo en orbigués*, que decidimos deixar fóra da presente transcrición. As iniciais coas que asina a súa carta responden posiblemente a Juan Bautista Dantín, posiblemente orixinario da comarca da Cepeda, e escribe a Cubí desde León un 10 de xullo de 1848. Se ben esta correspondencia é singularmente transcendental para a literatura galega non deixa de conter, como veremos, algunha carta que entra a formar parte deses documentos significativos para os estudos sobre lingua e a literatura escrita en leonés.

7 As tentativas son apuntamentos de difícil lectura por momentos, cheos de tachadiñas, anotacións á marxe e moi desordenados, ademais de ser na súa maioría anacos inconclusos e incompletos dos textos que case literalmente saíran logo editados formando parte da introdución dos *Ensayos poéticos en dialecto berciano* (1861). Outramente, o caso do folleto de subscrición anunciando a próxima edición desta obra tamén é un texto de escaso valor documental que non precisa transcrición, basta cunha reprodución fotográfica axeitada.

8 A *Introdución* editada en 1861 pódese consultar na edición facsimilar dos *Ensayos poéticos en dialecto berciano* editada no ano 2003 polo Instituto de Estudios Bercianos que non difire da copia manuscrita á que facemos referencia.

9 Referímonos as notas de Mariano Cubí, manuscrito autógrafo que pertenceu a D. Andrés Martínez Salazar e que se conserva no Arquivo da Real Academia Galega (1846-1847), sobre as que editou un estudo R. Carballo Calero (1969).

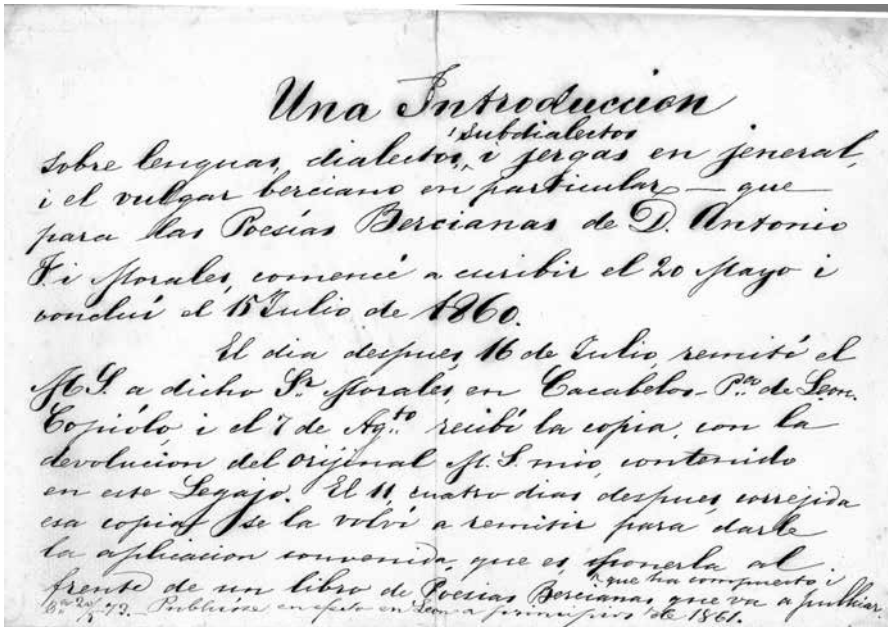
entre o mes de setembro de 1847 e o mes de xuño de 1848, viaxaran de volta ao Bierzo na maó do propio Morales¹⁰.

Na cabeceira da copia da *Introducción ao Poemas bercianos* (un texto de máis de 50 páxinas) e no remate da mesma hai dous pequenos parágrafos, unhas poucas liñas produto do escrupuloso proceder de Cubí que son moi clarificadoras:

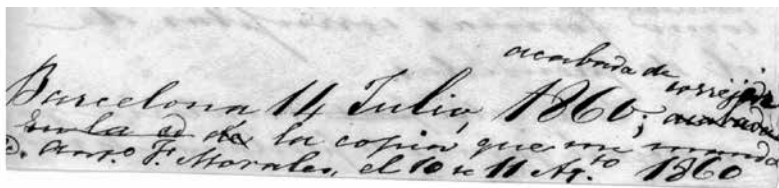
Una introducción

Sobre lenguas, dialectos, subdialectos i jergas en xeneral, i el vulgar berciano en particular que para las Poesías bercianas de D. Antonio F. i Morales comencé a escribir el 20 mayo i concluí el 15 de julio de 1860.

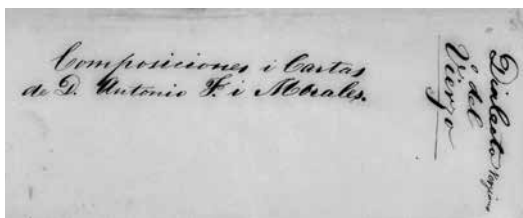
El día después 16 de julio remití el M. S. a dicho S^r. Morales en Cacabelos. P^{ca} de León. Copiólo i el 7 de Ag^{to} recibí la copia con la devolucion del orijinal M.S. mio contenido en este legajo. El 11 cuatro días despues correjida esa copia se la volví a remitir para darle la aplicación convenida que es ponerla al frente de un libro de Poesías Bercianas que ha compuesto i va a publicar B. 20/5/73. —Publicóse en efecto en Leon a principios de 1861.

10 J. A. Balboa indica, na última ampliación á biografía do noso autor (2017), que Morales, militar de oficio, puido coñecer en persoa a Cubí cando pasou por Barcelona, ben na viaxe de volta de Italia tras unha operación para defender o Papa Pío IX dunha insurrección en 1848, ou ben anos despois, en 1854 nunha estancia de catro meses na Cidade Condal, con ocasión dunha licenza temporal.

Descoñecemos os detalles concretos de como se fixo o astorgano José María Luengo Martínez con estes manuscritos de cartas e poemas en galego de Morales e da copia da *Introdución* de Cubí aos *Ensayos* do poeta. Pero lembremos que ambos os dous son nados en Astorga. Efectivamente debían estar xuntas, arquivadas con toda probabilidade nunha carpeta que gardaba o filólogo catalán e que contiña “Composiciones i cartas de D. Antonio F. i Morales- Dialecto verciano o del Vierzo” como o propio Cubí detalla na aclaración que atopamos no reverso dun dos pregos datados en 1860. Tamén é probable que outro astorgano, como Andrés Martínez Salazar (1846-1923)¹¹, director do Arquivo Histórico de Galicia na Coruña dende 1872 a 1911, estudioso do Rexurdimento e interesado en temas filolóxicos, tivese noticia e acceso ao legado de Cubí (cousa de feito contrastada: lembremos o diario do catalán antes citado) que custodiaba no momento do seu falecemento en 1876 un galego afincado en Barcelona, un tal Manuel Torrente¹². Logo de Cataluña puideron chegar a Galicia tanto a carpeta antedita, coas cartas e poemas de Morales, como o diario da viaxe de Cubí de 1846-47. Este diario pasou da biblioteca familiar de Martínez Salazar ao Arquivo da Real Academia Galega, pero a correspondencia

11 Académico fundador da Real Academia Galega, considerado un catalizador da actividade editorial do Rexurdimento e un dos máis importantes propulsores decimonónicos da cultura e literatura en galego.

12 Segundo a biografía de Cubí redactada por D. Miguel Arañó (1876) á morte do filólogo catalán, un íntimo amigo de Cubí, D. Manuel Torrente Flores quedou como dono das pertenzas e escritos do filólogo catalán, así como da selecta librería que o defunto posuía. Os títulos destas obras son: *Manual de Filosofía*, *Tratado de Psicología Estética*, *Ideología Lógica y Ética*, *Elementos de Frenología*, *Frenología Social*, *Cuatro capítulos sobre las lenguas primitivas de España*, *Origen del habla y de las lenguas*, *Historia de la Lengua española e Dialectos de la Península*. Deixoulle tamén manuscritos sobre *Origen del habla y las lenguas*, *Lenguas primitivas de España e Dialectos de la Península* coa esperanza de que se publicaran. Non sabemos que foi deles agás do que se inicia precisamente en Oviedo en 1847. Esta noticia que dá Miguel Arañó na biografía de Cubí consultámola grazas á dilixente posta na rede do grupo de Filosofía de Oviedo do filósofo Gustavo Bueno. Segundo di Carnicer no seu estudo sobre Cubí, Arañó confiaba que D. Manuel editase os papeis do defunto, pero non foi así: “Papeles y libros fueron pasando a los herederos de Torrente, y entre ellos se fragmentó su biblioteca. Tal vez los papeles han de darse por perdidos; al menos mis inútiles diligencias conducen a esta conclusión” (Carnicer 1969: 465).

de Morales sufriu unha peripecia diferente. Das maos do astorgano, que foi o segundo Presidente da Academia Galega (1923), nalgún momento, entregada por el mesmo ou ben, máis tarde, polo seu fillo ou un dos seus descendentes, puideron pasar ás maos do Director do Museo Arqueolóxico Provincial da Coruña, José María Luengo Martínez, astorgano, como xa dixemos, e tamén de gustos e intereses afíns. Finalmente, tras a morte deste último, o 9 de marzo de 1991, a súa familia decidiu doala, con moi bo criterio, ao Museo do Bierzo (inaugurado en 1997).

Non sabemos por que os dous astorganos e galeguistas non editaron algo sobre Cubí ou sobre Morales, nin deron difusión a esta importante colección documental. Poida que lamentablemente a causa das súas múltiples ocupacións, os seus numerosos estudos e publicacións non contasen co tempo suficiente para realizar esta empresa.

O DESTINATARIO DAS CARTAS E DOS VERSOS: MARIANO CUBÍ

Mariano Cubí e Soler (1801-1875) é efectivamente o destinatario deste conxunto de cartas e poemas. Trátase dun persoeiro realmente senlleiro que esperta expectación por onde pasa e cuxa personalidade exerce unha atracción singular, ao que se debe engadir a súa secreta militancia na masonería. A causa ideolóxica será o elemento que, sen dúbida, provoque inicialmente a relación epistolar con Morales, malia que axiña derive cara ao terreo da filoloxía.

Mariano Cubí cun espírito emprendedor viaxa a Cuba en 1831, alí funda a primeira escola de secundaria da illa. Pasa logo a Nova Orleans onde comeza a interesarse pola Frenoloxía. En 1837 foi nomeado catedrático de idiomas modernos na Universidade de Luisiana, cargo que deixou en 1842 para volver a Barcelona, coa intención de difundir a Frenoloxía e preparar un manual sobre esta ciencia. De volta en Cataluña, tras editar o manual, en 1845 comeza un periplo por toda España dando conferencias coa intención de difundir os seus estudos, que obtiveron un notable éxito e expectación. Pero nestas viaxes pola Península terá en mente outro vello propósito, como el mesmo apunta no seu diario en febreiro de 1847, cando se atopa en Oviedo:

Nazí i hasta los 8 años viví en Malgrat, población de la costa de Cataluña... desde la más tierna infancia me he sentido inclinado con invencible preferenzia a dos clases de estudios: Las Lenguas y la Filosofía Mental. No habia cumplido aun zinco años cuando me preguntaba porqué no hai dos muchachos que hablemos de la misma manera... hasta que un día no había cumplido aun los seis me llamo fuertemente la atención el oír dezir a una aldeana “cotra” (cuatro), en vez de “cuatra” que yo suponía el único modo correcto de pronunciar esta voz... Desde entonces ya no sosegué un instante... me confundía no poderlo

explicar... Cuando en 1810 a causa de la guerra de la independencia se trasladó mi padre con la familia a Mahon, isla de Menorca, me hizo tan fuerte i profunda impresión el modo de hablar de aquellos isleños que acuerdo haber estado en una especie de arrobamiento mental durante dos o tres días. Yo mismo no sabía lo que tenía... No es estraño que con este frenético *ardor* colocase entonces mi suprema dicha en aprender esa lengua que en menos de 90 días formase tal parte de mi... un día era el 12 Abril de 1812, tenía yo entonces 11 años... buscaba una obra en que pudiese ver i comparar las varias lenguas que se hablan en España... dije si no se ha publicado componerla yo cuando sea grande... estas condiciones se han cumplido i cumplo ahora, despues de 34 años de estudios las promesas que hize a mi patria i a mi mismo.¹³

Cubí era un home tremendamente interesado na lingua popular, un afán lingüístico que pretende abordar á vez que propaga os seus coñecementos sobre a Frenoloxía pola Península adiante. Para este traballo precisou de colaboradores, dos que pouco coñecemos polo de agora, pero que deberon ser persoas asentadas en distintos lugares e sensibles á diversidade lingüística peninsular, unha faceta que, por outro lado, viña sendo obxecto de interese común na época para toda unha serie de persoas estudadas e ligadas á cultura popular por diversos motivos. En Oviedo sabemos que procurou a axuda da señora Bárbara Valdés, quen lle compuxo versos en bable¹⁴. Días despois copia os “Fueros de Avilés” do século XII; pasado o tempo, na *Introducción* á obra de Morales, dirá: “guardo esta copia como uno de mis más preciosos documentos lingüísticos”. Ese interese lingüístico acompaña permanentemente a Cubí de Asturias a León, ao Bierzo, logo a Galicia. De volta en Barcelona, na revista de carácter científico e lingüístico que el mesmo dirixe dirá:

13 Transcribimos aquí tan só pequenos fragmentos deste relato de como naceu o seu afán lingüístico, tirados de varias páxinas (da 27 á 34) do Diario de Cubí redactado entre 1846-1847 que puidemos consultar grazas ao dilixente e calado labor dos traballadores/as do Arquivo da Academia Galega.

14 Era o 6 de xaneiro de 1847. Debemos lamentar a inexistencia dunha listaxe detallada de colaboradores en materia filolóxica. Como di nun traballo sobre a súa estancia en Asturias que realizou J. M. Feito: “Aunque nuestro frenólogo es tan escrupuloso en fechas y lugares que anota con todo detalle sin embargo en lo tocante a nombres suele ser bastante reservado, casi siempre por mantener a los informadores en el anonimato y evitar así problemas”.

No dudo que mis lectores comenzarán a convenir conmigo que hai composiciones en bable dignas de aprecio i de que se xeneralize su lectura. Cuando haya comunicado al público un número de escritos en los diferentes dialectos i jergas que se hablan en la Península, suficiente para dar una idea práctica de ellos i de la literatura que en ellos ecsiste, entonces procuraré esponer las teorías, en mi concepto verdaderas, que nos esplican clara i satisfactoriamente la formacion de los dialectos i subdialectos; entonces comenzaré a explicar el porqué no solo se hablan en España, el bable, el euscara, el orbiques, el gallego, el verciano, el pasiego, el catalan, el valenciano, el mallorquin, etc., etc. sino mil diferentes modos de hablar esos mismos dialectos, que por amor de orden i claridad llamo subdialectos (*La Antorcha* 4, 30/IX/1848)¹⁵.

Oviedo puido ser o punto de partida daquel traballo de Cubí *Dialectos de la Península*, que lamentablemente non se chegou a editar, talvez aínda permaneza incompleto en algures, mais hoxe está en paradoiro descoñecido.

Pois ben, neste preciso momento da viaxe de Asturias a Galicia, tras pasar por León e polo Bierzo¹⁶, comeza a relación epistolar con Morales que aquí tratamos. Insistimos en que debemos pensar que os contactos que Cubí utilizou nestas viaxes frenolóxicas e filolóxicas tiñan algún vínculo, máis ou menos directo, coa ideoloxía que profesaba. Sabemos que era masón, polo que serían os seus correlixionarios os que, en ambientes liberais e progresistas, promovían este tipo de charlas. De aí o importante número de actos que, organizados seguramente polos seus entusiastas seguidores, Cubí realizou entre o 1846 e o 1847, espertando, á vez, a irritación dos seus contrarios¹⁷.

A correspondencia que estamos analizando comeza precisamente cando Cubí acababa de ser detido na Coruña, no mes de maio de 1847, e estaba elaborando a refutación ao famoso proceso interposto contra el polo Tribunal Eclesiástico de Santiago de Compostela como consecuencia das súas charlas de Frenoloxía, proceso do que foi liberado sen cargos en abril de 1848, despois de once meses de prisión nesa cidade.

15 *La Antorcha* é unha revista editada entre 1848-1850 en Barcelona que puxo el mesmo en marcha.

16 O 18 de febreiro do 1847 visita O Bierzo. Desprázase o 4 de marzo de 1847 a Santiago de Compostela e A Coruña. O 9 de marzo de 1847 regresa de novo a León. Do 6 de abril a 12 de maio de 1847 permanece en Santiago segundo comenta J. M. Feito. Existe unha listaxe detallada de charlas dadas pola Península adiante redactada por Cubí na páxina 252 da súa *Polémica religioso-frenolóxica-magnética*.

17 As charlas de Cubí provocaban verdadeiros ríos de tinta na prensa da época. O propio Cubí deixou dito que “algunos periódicos me han llamado iluso, loco, prestijitador, papadinerero, farsante, tonto, fátuo, imbécil y toda clase de apodos i dieterios calumniosos, groseros, indignos e ignobles” (1848: 123-124).

O AUTOR DAS CARTAS E DAS COMPOSICIOIS: ANTONIO FERNÁNDEZ MORALES

Antonio Fernández Morales, como as súas cartas nos revelan (dato que foi toda unha primicia no seu bicentenario) non coñeceu en persoa, aquel ano de 1847, a Mariano Cubí, destinatario das mesmas. Non sabemos con certeza se ese encontro chegou a producirse máis tarde. Non obstante, durante aquel ano e os seguintes tiveron un contacto epistolar fluído e determinante, como confesará no “Prólogo del autor” da edición dos seus *Ensayos poéticos*, anos máis tarde. Esa referencia certamente ambigua permitiulle ao vilafranquino Ramón Carnicer narrar, nun capítulo do seu avultado ensaio *Entre la ciencia y la magia. Mariano Cubí (1969)*¹⁸, o encontro de Morales con Cubí na Vilafranca dese ano de 1847. Este capítulo é unha ficción literaria, como evidencian as seguintes palabras de Morales na terceira das cartas autógrafas escrita en Vilafranca con data de 9 de outubro de 1847:

¿Cuando mil diablos termina esa causa o farsa? No deje V. de avisarme cuanto sobre esto ocurra; así como su viaje, adonde, y por donde. Ya casi estoy desesperanzado, segun lo que me dice, de poderle ver por este país. ¡Como ha de ser! ¿Quien sabe si rodando por esos mundos tendremos la satisfacion algun día de encontrarnos y conocernos personalmente? Todo es posible, pº son muy quiméricas las esperanzas que se cifran en casualidades.

Mais, como se chegou a producir realmente este primeiro contacto entrambos? Cando e a través de que persoas xorden eses primeiros pasos da amizade do noso autor con Cubí?¹⁹ Tería algo que ver neste asunto o seu pai²⁰, un convencido liberal que rexentaba unha botica na vila, ou Santiago Capdevila, un comerciante catalán afincado daquela en Vilafranca, amigo da familia de Morales? Ábrese todo un campo de traballo aínda por explorar.

18 Este ensaio leva ademais como subtítulo *En torno al siglo XIX español*. Trátase dun estudo moi documentado e detallado acerca da vida e da obra de Mariano Cubí e Soler. No capítulo 12, titulado “Intermedio en Villafranca”, Ramón Carnicer anota, cremos que con retranscrición, unha única fonte de consulta ou nota bibliográfica: “QUINDÓS, Fermín: Memorias (manuscrito inédito en poder del autor)”. Como lle tería gustado ao noso veciño, Ramón Carnicer, usar estas cartas para documentar mellor e, se cadra, escribir de xeito ben distinto este capítulo!

19 Xa comentamos que Mariano Cubí era masón. Será esta a vía a explorar para coñecer os motivos da amizade epistolar que se profesan Morales e Cubí? Ambos os dous parecen compartir as mesmas ideas políticas e relixiosas.

20 D. Tomás Fernández Garrido, pai de Morales, era un home cun dilatado historial de persecucións a causa das súas ideas liberais e progresistas. J. A. Balboa aporta datos moi substanciosos sobre a súa biografía entre os que destacamos a pertenza a *Los Comuneros*, unha asociación de corte político afín á Masonería.

O uso da correspondencia era un costume moi arraigado daquela entre a clase acomodada. Polo que se desprende da primeira das cartas (escrita en Vilafranca o 4 de setembro de 1847) xa con anterioridade houbo máis, pois Morales di responder a dúas de Cubí do 29 e 31 de agosto. Menciona a maiores outra súa anterior, dando a entender que posiblemente foi esa a orixe deste intenso intercambio epistolar. Sen ánimo de elucubrar, as cartas fan referencias constantes aos escritos ou refutacións que Cubí redacta e edita na Coruña²¹ para argumentar na súa defensa no proceso aberto contra el e que, polo que se ve, tiveron un eco importante na sociedade da época. Morales reconece abertamente nas cartas ler e divulgar o seu contido por toda a vila.

O proceso que sofre Cubí outorga unha intensidade singular que se palpa nas tres primeiras misivas, o silencio repentino de algo menos dun ano que existe entre a terceira e a cuarta carta, datada un 10 de xuño do 1848, seguramente é debido ao remate da causa, a súa absolución e posta en liberdade, en abril de 1848, así como a inmediata viaxe de volta de Mariano Cubí a Barcelona. A carta é resposta a unha do catalán do 16 de maio dese mesmo ano, que non chegaría a Vilafranca ata o 9 de xuño.

Se a situación de procesado animara a Morales a establecer unha comunicación solidaria co frenólogo catalán, seguramente o interese de Cubí pola filoloxía vaise ir abrindo camiño e acaba sendo o verdadeiro motor da súa correspondencia. A proba máis clara é que Morales inclúa poemas e outros textos en galego dende a primeira carta que conservamos e que aparezan cada vez máis amplos comentarios sobre o dialecto berciano ata rematar aceptando o que denomina “o encargo”.

A TRANSCENDENCIA DO ENCARGO DE CUBÍ

Unha vez que entendemos en que circunstancias se escribiron estas cartas, pasemos a destacar como se van transformando, nun proceso de confianza e complicidade propias dunha amizade declarada (algo non alleo á relación epistolar establecida), nun vencello e compromiso maiores, ao embarcarse conxuntamente na restauración do que chaman berciano, é dicir, ao ir perfilando, un e outro, unha obra escrita no galego desta comarca coa clara intención de editala. Na lectura destas cartas asistimos ao momento preciso no que Antonio Fernández Morales se pon a escribir na fala do Bierzo. Desde o comezo estas cartas van ser acompañadas de composicións en verso coas súas correspondentes anotacións e, finalmente, van

21 No mes de xuño de 1847 redacta unha refutación que foi editada de inmediato na imprenta coruñesa de Domingo Puga como consta na edición completa do Proceso realizada ao ano seguinte, xa en Barcelona, baixo o título *Polémica religioso-frenolóxico-magnética*, “redactada y publicada según ofrecimiento que hizo el autor y admitió aquel tribunal...”, é dicir, o Tribunal Eclesiástico de Santiago de Compostela.

ser o xermolo do deseño dunha obra inaugural e imprescindible, ao noso parecer, para entender o que hoxe coñecemos como Rexurdimento. Efectivamente estas cartas adquiren unha forte compoñente literaria e permítennos de xeito sorprendente observar en detalle o proceso de creación dos *Ensayos poéticos* de Fernández Morales, a singular participación do Bierzo nun movemento literario que non se prodiga, nos seus primeiros momentos, por conservar un conxunto moi extenso de escritos²².

Preguntémonos de cantos autores podemos coñecer de primeira mao a hora cero da súa carreira literaria? De cantas grandes obras da literatura universal descoñecemos a súa xestación, os seus primeiros pasos? Son realmente interesantes estas cartas ao ofrecernos, dun xeito tan clarificador e detallado, a xénese, o proceso de xestación, as intencións e vicisitudes primeiras do noso autor á hora de escribir os seus poemas. As cartas tamén constatan con contundencia que os contactos con Mariano Cubí foron esenciais. Intuíámolo polo “Prólogo do autor” no libro editado no 1861, no que afirma que non levaría a cabo a composición “si para ello no hubiera sido vivamente estimulado por mi excelente amigo, el eminente frenólogo y filólogo D. Mariano Cubí y Soler, cuando en años ya remotos tuve la inapreciable satisfacción de conocerle”²³. As cartas veñen ratificar que o que deixou escrito Morales naquel “Prólogo” non era un mero agradecemento protocolario, retórico e sen transcendencia, como tampouco é anecdótico que comece a escribir en galego precisamente naquela data na que se inicia o contacto co frenólogo catalán.

Lembremos que xa na primeira carta Morales inclúe toda unha declaración de intencións a este respecto: *Un poema ao meu bon amigo Cubí*. Este poema é unha mostra de apoio fronte á causa aberta contra o frenólogo catalán, que, como vimos, Morales noutras das cartas cataloga de farsa. Logo ese ton intimista e confidencial propio das cartas, ráchase en parte, ao incluír poemas que máis tarde foron editados. Dalgún xeito existe esa intención ou acordo dunha futura edición entre remitente e destinatario, outorgándolle esa forte intencionalidade pública e literaria da que falamos. A correspondencia en si xa implica a un primeiro lector, pero neste caso Cubí non só le, tamén vai opinar sobre a valía dos versos, participando no proceso creativo dun xeito peculiar.

22 Xoán Manuel Pintos que se considera comunmente como o primeiro dos Precursores deste movemento e escribe en galego, en Pontevedra, tamén por estas datas de mediados do século XIX.

23 O propio Mariano Cubí insiste en varios momentos na súa “Introducción” aos *Ensayos* no seu labor de promotor da obra de Morales di “a repetidas instancias mías”, na páxina VII e na XXXIII reitera: “Así tuvieron orijen, según he indicado ya, las Poesías bercianas, que, con gran satisfacción mía, i yo creo del público literato también, se dan hoy a luz”.

Estas cartas obviamente van deixando entrever, á par doutro tipo de informacóis, varios datos biográficos substanciosos. O seu contido remítenos afortunadamente a un dos momentos máis destacables da vida de Morales, unha das etapas máis cruciais e creativas e, polo tanto, de gran repercusión literaria. Sen lugar a dúbidas hai tres períodos na súa vida transcendentais: a que denominaremos etapa de formación, entre o Cacabelos da infancia-adolescencia e os seus estudos no Seminario da súa cidade natal, Astorga. Unha segunda, marcada polo seu ingreso no exército e as primeiras etapas na milicia, non tanto na Compañía dos Distinguidos de Valladolid (1836-1837), como si os seus primeiros destinos no exército do Norte no rexemento de infantería Borbón XVII en Galicia: Tui, A Coruña... A terceira será a etapa na que se descobre como escritor (dramaturgo e poeta), a que cremos comeza xusto no ano 1847 e que se alongaría ata comezos da década do anos 60, na que escribe críticas teatrais na prensa leonesa e publica en León os *Ensayos poéticos en dialecto berciano*. A etapa final da súa vida ao estar supeditada aos diversos ascensos na carreira militar e o salto á política, suscita menor interese literario, a pesar de ter editado en 1876 un poemario en castelán, en parte remodelación dos seus poemas en galego.

Dirixamos a continuación a nosa mirada cara aos dous ámbitos, o da lingua berciana ou o galego no Bierzo e a literatura, que ocupan, como era de esperar, unha gran parte do contido da correspondencia manuscrita ata hoxe inédita que aquí estudamos.

O CONTIDO DAS CARTAS

Na primeira das cartas, datada en Vilafranca, o 4 de setembro en 1847, Morales describe cal é a súa situación:

Pois meu estao de militar me tubo lexios do meu país dende o ano de trinta é cuatro, en qu'entrein n'un Colexio de cadetes, hasta ó cuarenta é tres, en que p.^t opiniois políticas me deixaron de remplazo, en cuya situación sigo²⁴.

Esta primeira carta resulta moi reveladora e sumamente interesante para entender como nace e evoluciona a súa relación epistolar. Morales toma, no momento de redactala, a decisión de comprometerse con Cubí ou, o que é o mesmo, asistimos á resolución de comezar a escribir en galego e comprobamos, como xa dixemos, que

24 Estivo destinado en Galicia como capitán de infantería entre 1840 e 1843, segundo el mesmo deixou escrito. Son momentos transcendentais como xa comentamos para o Provincialismo en Galicia, movemento político de carácter progresista que contaba cunha forte presenza entre os militares compañeiros de Morales.

resultou fundamental a insistencia do frenólogo e filólogo catalán. Non perdamos de vista a complicada situación de Cubí que estaba en prisión na Coruña, atarefado coa preparación da súa defensa. O proceso contra el provocou unha reacción notable nos ambientes liberais e progresistas non só de Galicia, tamén noutros lugares onde era coñecida a súa reputación. Morales séntese “obrigado” a responderlle con xenerosidade e en berciano, como seguramente lle solicitara o catalán, que a pesar da causa aberta contra el, non esquecía os seus traballos sobre as linguas e os dialectos. O noso autor non só traduce a propia carta ao galego, senón que tamén lle envía un poema moi especial en octavas e quintillas con anotacións. É o poema que titula: “Ao célebre frenólogo D. Mariano Cubí e Soler, seu bon amigo Antonio Fdez. Morales”. Trátase dun poema de carácter manifestamente ideolóxico, deixando ás claras que as coincidencias ideolóxicas teñen moito que ver co motivo inicial do seu contacto. É evidente que este factor fai que Morales non dubide en comprometerse con Cubí.

O poema nace logo como froito desta relación epistolar e é consecuencia directa da lectura entusiasta das refutacións de Cubí ante a causa aberta e que remite ás persoas interesadas como é o caso do noso autor:

Iréin por partes. —Non solo recibin ó 2ª exemplar da sua lóxica y elocuente refutación, sinon tamén ó terceiro que leín con detenimento. —En efeuto, os párrafos que Usté me cita, están como deben; sin ser virulentos é indecentes, com’os de su desalao detractor, non carecen d’enerxía noble; nin eu abracein, n’o probe xuicio que francam.^{te} na miña anterior ll’emetín, (se usa mas pospuesto el pronombre: emitinlle) estes bellos trozos, pois creyo haberme referío aá alguis casos solam.^{te} n’os que me parecía elocuente e puro ó linguaxe, pero débil; opinión qu’hora non me desdeño en retirar, porqu’hein meditaio sobr’elo e veyo qu’e unha d’as mais terribles armas con que frent’á frente Uste o hiere, é á modestia e compostura do linguaxe evanjélico qu’el debeu usar, con mais motivo qu’un profano, e creyo que meu xuicio fúí escrito n’o acaloramento, enritacion e desagrao que me causóu seu chabacano, ensolente linguaxe. —Volvo pois a repetirle meu cordial parabién por seu compreto triunfo, e á confesarlle á admiracion e a envidia que dispiertan na miña alma seus bastos conocimientos e suos talentos privilejiaos.

Nesta primeira misiva Morales navega entre o debido tópico da “humilitas”²⁵ e a lóxica dificultade que supón escribir en galego:

25 Na correspondencia e, como non, na literatura do XIX eran ben frecuentes, entre as persoas cultas estas palabras de cortesía cargadas de fórmulas máis ou menos retóricas. Na carta do 16 de setembro,

Cábeme á mais grata satisfaccion en que para ó caso se oubese acordao de mín, anque c'ó sentimento de non enchir quizabes (también, quizá), c'os meus esforzos, suos deseyos, que son os meus.

Deducimos deste xeito que foi Cubí que deu o primeiro paso de contar con Morales como colaborador. Entre eles houbo un incontestable entendemento, unha conexión recíproca, pero a constancia do catalán foi determinante:

Costoso sobremaneira lle será a Usté dar cima a difícil empresa de que s'ocupa pero así como o que busca atopa, sigun Uste dice acertadam.^{te}, asina con igual acerto debe decirse qu'ó que s'empeña en vencer dificultades, as vence.

—Dende ayer noite estou ocupao en buscar noticias ou escritos d'aquesta sierga y en vano, pois nin unha carta escrita así poden precurarme; p.^o non ó creyo necesario para complacer Á Uste, porque criyao dende nino n'este pais, préciome de poseyer seu linguaxe, n'ostante de costarme ya algún traballo falalo y escribilo.

Na segunda carta tamén remitida dende Vilafranca o 16 de setembro de 1847, di que responde a outra de Cubí recibida o 10 (nótese o breve espazo de tempo entre carta e carta que nos dá unha idea da fluidez coa que se contaba neste tipo de contactos) e Morales desculpa a tardanza en contestar, nesta ocasión por levar fóra, en Ponferrada e nos Barrios, dez días a causa das festas da Encina e do Cristo. Responde primeiramente aos parabéns da súa composición agradecido:

Nunca pude esperar de mis débiles composiciones un elojio tan honorífico de un literato de un hombre tan profundo en conocimientos. y este juicio que tanto me lisonjea, hubiera producido en mi un entusiasmo y placer tales, que seguram.^{te} no encontraría frases p.^a demostrarlos en su exacto valor, si no conociera que una escesiva gratitud de parte de V., le hace ser bastante parcial en veneficio mío; de todas maneras mi reconocim.^{to} vivirá eternamente en el corazón de su acariciado amigo.

Podemos intuír nas seguintes palabras que a carta de Cubí do 10 de setembro se converteu seguramente para Morales nun verdadeiro revulsivo ao recoñecer ao noso autor a valía do ousado intento de escribir en galego.

referíndose á do día 10 de Cubí di: “me apresuro a contestar lleno de cordial gratitud al lisonjero juicio con que en ella halaga mi pobre persona”, “Yo le doy a U. mis afectuosas y multiplicadas gracias”.

No acierto á recordar, mi buen amigo, en que espresion de mi anterior haya podido dar á entender á V., que desearía que mi composicion tubiese cabida en la obra de que se está ocupando, como parece que U. ha entendido á juzgar por lo que respecto á esto me dice, pues ni remotamente alimenté la esperanza, ni tube jamas la loca pretension de vér mis imperfectos trabajos figurar en una obra de un acreditado escritor, ni menos la de aspirar al honor de encontrar mi oscuro nombre al lado del del acreditado autor... repito que ni creo, ni creeré nunca dignos mis escritos de alternar en las pájinas mismas que ocupen los suyos.

Atopamos así as claves para comprender como, tras a rápida resposta de Cubí²⁶, Morales asume plenamente o compromiso de darlle continuidade ao proxecto de escribir na fala do Bierzo. Como podemos ler no seguinte parágrafo situado a modo de conclusión na cabeceira tras dos consabidos saúdos iniciais e debidos e retóricos agradecementos, Morales confesa ser un autor novo, pero ocupado en varias empresas literarias, en pleno proceso creativo. Fálanos dos seus ensaios dramáticos e dos seus poemas e, como non podía ser doutra forma, atopamos unha clara e resolta decisión:

—Aquí no hay quien pueda hacer las composiciones que V. necesita, porque ninguno se ha dedicado á la poesía. —Aunque estoy en la reforma de mis ensayos dramáticos bastante ocupado, por haberme rogado mis amigos de Madrid, que tales cuales ellos sean, se los remita, no obstante, por si de alguna cosa le sirven á V. **procuraré en algunos ratos componer algo en Berciano, ó poner en este dialecto algunas composiciones de mis poesías.**

Cubí temía que a súa insistencia botara atrás ao seu interlocutor, pero a resposta de Morales non se fai esperar. O seu compromiso é firme como queda ben claro na terceira das cartas conservadas:

Siento en el alma, que haya podido ni remotam.²⁶ comprender, que sus cartas puedan serme molestas, máxime cuando producen en mi alma un sentim.²⁰ tan diverso. —Yo... no me atrevería á decírselo á V. persuadido del cariño que le merezco. —Por fin Cubí, yo que nunca he dicho, que no se decir lo que no siento, le aseguro que sus cartas son p.^a mi la mas lisonjera satisfacion y su contenido lo que mas me halaga, lo que acaricia mas mi corazon y orgullo; así pues,

26 Esta carta funciona como un verdadeiro revulsivo xa dixemos, aínda que é unha mágoa non coñecer a resposta de Cubí para saber que hai de entusiasmo e de autoestima no propósito de Morales.

por castigo exijo del favor de V. que me escriba tan amenudo como compatible le sea con sus ocupaciones.

Sinalemos que o ton desta terceira carta se aprecia de principio a fin. Morales despídese cunha efusivamente contaxiosa: “Adios mi querido amigo reciba un estrecho abrazo de su Morales”. Cal é a causa desta efusividade? Dous son os motivos, un emerxe nas primeiras liñas deste escrito, nas que observaremos novamente a transcendencia do “encargo de Cubí”. A carta principia así:

Villaf.^{ca} 9 de octubre 1847

Mi querido Cubí, supondrá V. ya que me he muerto, tal es el silencio que hace días guardo. —Pues señor, es preciso manifestar las causas que lo han originado. —En primer lugar, he salido á Cacabelos algunos días; dirá V. y con razón q.^e tambien hay correo en Cacabelos; p.^o la segunda ó mas bien la única razon, sale al paso á esta ojecion. —Así pues añadiré que **no he querido molestarlo, hasta que pudiera remitirle su encargo**; este no ha podido hacerse hasta ahora, en atencion a las esigentes ocupaciones que en esta temporada última se han agolpado sobre mi; mas algun tanto desahogado de ellas, me dediqué ultimam.^{te} á componer lo que le incluyo, p.^a q.^e vea si algo de ello le sirve p.^a su objeto; por supuesto, corregido p.^f V. segun le parezca, como ya le digo al fin de las notas. —Escuso repetirle, que si alguna duda le ocurre, respecto á la inteligencia de mis malos versos, puede recurrir á su buen amigo, que en lo q.^e pueda y sepa, le satisfará.

Morales tan só tardaría 23 días en preparar esta nova carta que acompaña con dúas brillantes composiciois de varios centos de versos, un conxunto de xenerosas notas sobre o léxico empregado nos poemas e un parágrafo, de aparencia máis sinxela pero cargado de intención, que contén o proxecto da obra a realizar esbozado nunhas liñas, dando a entender que está a dar un paso máis e cuxa densidade delata que non se trata dunha arroutada ou simple ocorrencia. Hai que advertir que estes dous longos poemas foron compostos compaxinando os traballos doutra empresa literaria (a dos ensaios dramáticos). Como dixemos nesta terceira carta atopamos o borrador inicial dos seus *Ensayos poéticos en dialecto berciano*:

Había pensado formar un cuaderno de poesías bercianas, buscando el lado ridículo de todas las costumbres de este pais, en todas las clases, p.^a criticarlas,

empezando p.^f su capital (Villaf.^{ca})²⁷ metiéndome con los dos sexos en ambas clases; buscándolos en los paseos, teatro, visitas, vailes, funciones de Yglesias, novenas, *entroidos*, como ellos llaman á los carnabales, filandones &^c, p.^o he visto q.^c era obra muy larga y me he contentado con hablar de los filandones solam.^{te}, aunque pienso, cuando esté algo deshogado. Seguir mi plan. — Ya tenía compuesto el artículo de paseos, de Villaf.^{ca}, p.^o me aconsejaron y rogaron que no ridiculizase tanto a mi pueblo mismo, y lo he dejado; p.^o repito q.^c pienso continuar, mas adelante. — Tanto en esta, como en la otra: (a la Virgen de las Angustias) puede V. con entera libertad quitar, añadir, borrar, enmendar, &^c lo que le parezca, seguro de que me hará en ello un especial favor; ó no hacer uso de ellas.

O elemento esencial e o fío condutor do poemario son e serán os costumes ou tradicións. Está convencido da fórmula a seguir, pero esta determinación leva consigo algunha que outra dúbida, polo que reclama a opinión de toda unha autoridade, a do seu bo amigo Cubí. A preocupación por se era ou non adecuado escoller esta temática puido producirse pola esperable inseguridade dun escritor novo ou, máis ben, como vemos no texto anterior da carta, ao ter en conta a reacción que provocou outra composición da que non dá nome, pero si indica algo que a caracteriza: *el artículo de paseos*, que os seus amigos vilafranquinos desaconsellarán²⁸. Por iso, Morales determinou finalmente enviarlle ao catalán, un crítico neutral, só dúas composicións: unha de carácter costumista, “O fiandón”, e outra dedicada “Á Virxe das Angustias de Cacabelos”²⁹, de temática relixiosa e cun ton ben diferente. Esa necesidade de contraste con quen lle fixera o encargo, talvez esa certa inseguridade á hora de saber se é apropiado o estilo escollido, queda perfectamente retratada nas seguintes palabras tiradas dunha das anotacións ao poema “O fiandón”:

27 Nótese que para Morales a capital do Bierzo é a vila que fora capital da Provincia había pouco máis de 20 anos (no 1822). As reclamacións dunha provincia para o Bierzo estaban en plena vixencia en sectores liberais e da burguesía berciana.

28 Esta composición dos *paseos* ben podería resultar a que en 1861 aparece no libro dos *Ensayos poéticos* co título “Proba de amor” por desenvolverse nunha vila con Colexiata onde a crítica aos señoritos e os *paseos* son elementos destacados da mesma.

29 “O fiandón”, de 1847, co título “O fiandon d'aldea” é o seu primeiro poema costumista coñecido e publicado tamén con anterioridade á edición dos *Ensayos* en prensa, na revista leonesa *El Eslo* (1860). O segundo dos poemas tamén sofre cambios na versión editada na que se titula “Á Santísima Virgen d'a Quinta Angustia”. Sobre estas composicións, as primeiras coñecidas do autor, e a súa comparación coas posteriormente editadas en 1861, podemos consultar máis detalles no noso anterior traballo titulado “Tradicións, terra e identidade na obra de Morales” (Silveiro 2017b).

Si no le gusta a V. por cualquiera razon esta composicion, puede V. indicarme, los requisitos q.^e ha de tener, p.^a hacer otra, conforme, en lo q.^e posible me sea, con su deseo. —Me ha parecido bueno el asunto de que trato, porque al mismo tiempo que manifiesta el lenguaje de este pais, se dan á conocer sus costumbres (habla de la gente vulgar, como la de las Aldeas)... — Tanto en esta, como en la otra: (a la Virgen de las Angustias) puede V. con entera libertad quitar, añadir, borrar, enmendar &^e lo que le parezca, seguro de que me hará en ello un especial favor; ó no hacer uso de ellas. Si por cualquiera causa no las conceptua dignas del objeto á q.^e piensa destinarlas; pues tan lejos de manifestarme resentido p.^t ello, sería un nuevo favor que tendría que agradecerle, y una prueba mas del afecto que le debo, no permitiendo que un amigo suyo se ponga en ridículo, con la publicacion de una obra malisima.

Na mesma xénese do seu poemario xa se percibe unha tendencia de estilo: a marcada polo contraste. “O fiandón” describe un costume popular cheo de condido narrativo fronte a un poema máis lírico de corte relixioso-paisaxístico dedicado a Cacabelos... A gran capacidade de empatía e comprensión que demostra Morales co sentir, co espírito do pobo, queda palpablemente demostrada nas cartas autógrafas, que nos amosan como ten resolto o encargo de Cubí en cuestión de días desvelando así un trazo da súa personalidade: o da sensibilidade cara ao sentir popular, algo que só é posible que madure co tempo longo e pausado, o propio do asentamento das tradicións nunha sociedade e que comeza inevitablemente nos primeiros anos de vida do autor cando se conforma o carácter das persoas. A mirada que imprime é a óptica dun intelectual sobre un mundo, como o dos costumes populares visto cos ollos dun home, en parte afastado, estraño a ese mundo tradicional ao que se incorpora dando un paso máis a través do que el denomina eufemisticamente esaxeración á hora de pintar os costumes. Así, o autor fainos pisar *o trollo* primeiro no fiandón: Esta esaxeración, salvando o medo ao ridículo, é coherente co obxectivo crítico da súa mirada, convértese así nunha desas claves do estilo de Morales. Anxo Angueira, X. R. Pena e Ferrín apuntan ao rabelasiano e ao grotesco como un dos factores máis destacados destes cadros costumistas, que adoitan presentarse divididos en dúas partes ben visibles e cargados de contrastes.

Por outro lado, a introdución dos costumes a Morales interésalle como fórmula que permite a crítica da sociedade; quere destacar o *ridículo* (é dicir, o satírico ou crítico), e insiste en abarcar a todas as clases e a ambos sexos. O modelo do fiandón, segue o procedemento (dinos o profesor Angueira) do viaxeiro que vido

de Madrid “baixa” *bajtinamente*³⁰ entre trollo e lama cun estilo que o define moi acertadamente, ao noso parecer, como rabelesiano³¹. Será ese o estilo escollido para unha parte importante da súa obra poética. Nos seus poemas describe un rico conxunto de cadros costumistas —magosto, entroido, fiandón, vendima, rogativas, a volta da sega, a caza maior, proba de amor—, onde emerxe por momentos ese humorismo sen complexos, mais aflora tamén o lirismo e unha poesía popular que, máis que ridiculizar, pretende retratar criticamente, non só aos homes e mulleres humildes, senón que tamén ás clases acomodadas das vilas, aos señoritos. Morales revélase como un poeta complexo e precursor así de sensibilidades propias do naturalismo³². Nos poemas que logo escribirá (“Romaría en Paradela”, “A boda de Petriña”, “A vendima” e “Villafranca” ou “Os magostos”) existe ese enxalzamento por momentos doce, non agre da terra, das tradicións e das palabras que as sustentan. Morales ineludiblemente, nese retrato das xentes, bota mao dunha paisaxe de fondo sen a cal non é posible describir a realidade, esa amálgama de elementos que transmiten singularidade. A paisaxe que vemos descrita no poema “Á Virxe das Angustias de Cacabelos” aparecerá finalmente en primeiro plano, nas cabeceiras dos poemas, ou en poemas enteiros, natureza e paisaxe, sexa agreste ou amena, domesticada polo traballo do home que actúa e intervén por costume. A lingua e os costumes van logo levar ao noso escritor á Terra, dito doutro xeito á descuberta da identidade berciana plena, esa comarca que el chama, por activa e pasiva nestas cartas, *o meu país*.

Coma se fose a conclusión dunha reflexión madurada paseniño, Morales expresa con claridade a importancia e resalte que na súa obra ten a Terra. O eloxio do Bierzo que ocupa a cabeceira do “Prólogo do autor” (1861) onde se enxalzan a xeografía e orografía da comarca, a fauna, flora e riqueza mineral, intimamente ligadas a elementos da súa historia, responde ao mesmo sentir. Tamén no Prólogo aparece a clasificación máis precisa da lingua que emprega, chama ao berciano

30 Mikhail Bakhtin ou Bajtín é o teórico literario e filósofo ruso do século XX coñecido entroutras pola súa teoría do acto ético e estético partindo da distinción de dous mundos opostos, impenetrables e incommunicados entre si (o mundo da cultura e o mundo da vida). Para poder superar a incompatibilidade entrambos mundos hai que atopar un punto intermedio de responsabilidade especializada (cultura) e responsabilidade moral (vida). Dito doutro xeito, un diálogo non implica necesariamente comunicación directa entre dous interlocutores, senón a incorporación no discurso de palabras e puntos de vista alleos que é o que fai o noso viaxeiro madrileño no fiandón da aldea.

31 F. Rabelais, autor francés do século XVI autor das xestas dos xigantes Pantagruel e Gargantúa, unha peculiar síntese literaria de humorismo burlón, sátira sociopolítica e pedagogía humanista, de personaxes esaxerados e situacións desmesuradas.

32 No seu recente estudo, X. R. Pena afirma que a obra de Morales sitúase “ás portas do naturalismo [...] non evita o feísmo e/ou o tremendismo inherentes á fórmula realista - naturalista”, ao falar do autor e da súa pertenza ao Rexurdimento (2014: 105).

subdialecto do galego e manifesta o desexo de “resucitar su antigua literatura y costumbres”.

Na cuarta carta, con data de 10 de xuño de 1848, Morales xustifica un certo atraso no encargo feito por Cubí, que achaca á preguiza, a unha falta de inspiración ou apatía, destacando como principal motivo o seu labor creativo nunha obra dramática que intenta sexa editada ou representada en Madrid:

Soy muy holgazan, ó mas bien estoy sin gusto para nada, mi querido Cubí, y por eso hace ya medio año que debia haber concluido mi empezada obra. Pero no ha sido este el principal motivo; sino el ocupar, ó haber ocupado el tiempo en una obra que tenía empezada, que es el drama titulado: “El Ermitaño de Uruela”, del que me parece ya haber hablado á V., pues tengo una cualidad singular, estraña; y es que no puedo, sin hacer una terrible violencia á mi carácter, abandonar unha obra empezada; p.º ésta ya está concluyendo felizmente, y entonces podré dedicarme librem.^{te} á lo demas.

Suyo de corazon, su amante amigo

Ant.º F. Morales

Destas palabras dedúcese que o noso autor ten en mente proseguir co proxecto co que se comprometera anteriormente con Cubí e concluír a súa “empezada obra”. Axunto a esta carta enviará, iso si, unha versión en dialecto berciano da “Parábola do fillo pródigo”, que nos dá a entender que o filólogo catalán desexaba seguir dando pasos de cara á publicación do seu traballo sobre os *Dialectos de la Península*³³.

Mais o proxecto de Morales e de Cubí foi dilatándose inevitablemente pola falta de continuidade de ambos, motivada polas múltiples complicacións que ían ir sufrindo ao longo dos anos seguintes. Morales é enviado aos Estados Pontificios en 1848 e na década seguinte vémosto ascendido a Comandante, tras sumarse ao pronunciamento do 1854. Cubí pola súa parte, en Cataluña, vaise centrar unha boa tempada en poñer ao día distintas publicacións e mesmo dirixir unha revista de carácter científico: *La Antorcha*.

Será cara ao ano 60 cando un novo destino de Morales en León capital lle permita ao autor recuperar o seu labor literario que se dirixe tanto á intervención na prensa con críticas teatrais e mesmo poemas na fala do Bierzo, como a dar o pulo definitivo para o lanzamento dos seus *Ensayos poéticos en dialecto berciano*. O

33 Morales, ademais de lle enviar a “Parábola do fillo pródigo” en berciano, debeu facilitar o contacto co cepedano Juan Bautista Dantín que lle envía a Cubí esa mesma parábola transcrita ao orbigués un mes máis tarde.

contacto epistolar con Cubí volve así a activarse ata chegar a data da publicación, en 1861 na mesma imprenta que se editaba a revista periódica *El Esla* na que Fernández Morales colabora. Destes anos son os documentos que se custodian xunto coas cartas manuscritas de Morales. Son, como xa dixemos, unhas *tentativas para a Introducción dos Ensayos poéticos realizadas no mes de maio do 1860* (que posiblemente non lle chegou a enviar) e o texto íntegro da mesma, que Cubí redacta no mes de xullo e remite a Morales para que faga unha copia. Esta copia e o orixinal, segundo deixou dito, chegaron de volta o 7 de agosto e, unha vez corrixida, vólvelle remitir un 11 de agosto. Hai un último documento, editado en 1860 pola Imprenta de la Viuda e Hijos de Miñón, que se trata dun folleto para a subscripción á obra que se publicará co título de *Ensayos poéticos en dialecto berciano*. Deste folleto despréndese que o futuro libro se podería mercar na propia Barcelona nas librarías Sauri, Cerdá, Piferrer e Mayol, así como tamén en distintos puntos do Reino (de León). Sabemos que *El Esla* e *El Eco de León*, que editan a mesma imprenta, ían ofrecer esta subscripción en distintos lugares aos que chegaban: ademais das principais librarías da provincia, a librería e a administración da propia Viúda e Hijos de Miñón en León capital, Astorga, Boñar, La Bañeza, La Vecilla, Mansilla, Murias, Ponferrada, Riaño, Sahagún, Valderas, Valencia de D. Juan, Villamañán e Vilafranca.

O libro tamén chegaría a Galicia. Lembremos que Antonio de la Iglesia se fai eco da saída da imprenta deste libro, logo algúns exemplares chegaron á Galicia do XIX, pero foi acollido de xeito desigual, por non dicir con certa frialdade pola crítica literaria da época.

A DESTREZA DE MORALES NO USO DO GALEGO

Dende ayer noite estou ocupao en buscar noticias ou escritos d'aquesta sierga y en vano, pois nin unha carta escrita así poden precurarme; p.º non ó creyo necesario para complacer Á Uste, porque **criyao dende nino n'este pais, pré-ciome de poseyer seu linguaxe, n'ostante de costarme ya algún traballo falalo y escribilo...**

Efectivamente, como o propio autor recoñece nas cartas e, como xa dixemos máis arriba, sorpréndenos a data temperá nas que se escriben estes textos (1847). Pero axiña veremos que este feito do uso valente da lingua que fai Morales non é o único dos aspectos relevantes dos datos que nos descobre esta correspondencia manuscrita. Están tamén a reflexión que sobre fala popular realiza, a intención de determinar a súa filiación e contraste con outros idiomas, a súa distribución do

uso polo territorio da comarca, a pronuncia, a ortografía e, como non, demostrar a riqueza léxica que presenta.

Como estas cartas certifican con rotundidade, Morales podería ser considerado, despois do ilustrado galego-berciano Martín Sarmiento e competindo co pontevedrés Xoán Manuel Pintos, un dos primeiros dos precursores da lingua galega moderna. Se falamos da edición dos textos destes autores, os primeiros escritos editados de Pintos son algo máis tardíos. Sabemos que a primeira edición do *Coloquio en mil duascenas coplas galegas* do Padre Sarmiento, realizada polo propio Pintos é de 1859 e que *A gaita gallega*, deste mesmo autor, foi publicada en 1853, se ben hai datos de que xa estaba escribindo na prensa galega á altura do 1847, ao mesmo tempo en que Morales facía uso do dialecto do Bierzo nas súas cartas, nun documento privado. O cantor do Bierzo en galego retrasaría a 1860 a publicación en prensa dos seus versos en galego, para un ano despois editar o seu libro. Os paralelismos con Pintos son aínda maiores e saen á luz grazas a estas cartas. As cartas e poemas escritos por Morales en Vilafranca en 1847 en dialecto berciano ou galego oriental, son logo, un dos documentos primixenios do movemento literario do Rexurdimento que inauguran a literatura galega contemporánea.

Iniciemos un áxil repaso pola preocupación constante que translocen pola lingua estas cartas autógrafas, que sendo reflexiois iniciais, son con todo máis claras por veces que no “Prólogo do autor” que acompaña á edición do seu poemario:

O gallego e castellano viciaos, son os que constituyen ó dialecto n'a sua mayor parte, inque hay muitos términos propios, exclusivos do pais e outros semi-portugueses é hasta semi-asturianos. Tamen hay unha fraseoloxía particular é bastante significativa, filla do pais. —N'as Aldeyas ó linguaxe é mais impuro, ou cargao d'estas (d'aquestas) palabras mistas, gale-astur-portuguesas. —N'as vilas de Cacabelos é Villaf.^{ca}, (en Ponf.^{da} non se fala este dialecto; suas espresiois todas son castellanas, aunque (o inque, ó anque) algo ou bastante adulteradas, pero ó acento é tan notable e disonante, qu'as fai desagradables, e á veces ininteligibles) e solam.^{te} entr'á xente vulgar se fala o dialecto mesmo d'as aldeyas, p.^o con mais tendencias á o castellano, é pouco cargao de palabras galegas inque muy alteradas as castellanas. —N'o acento apenas hay pueblo que non se distinga. —N'as composicióis q.^e lle mando, aunque feitas de prisa e apenas sin correccion, hen imitao á fala (también linguaxe) d'as aldeyas, pero non tanto que non haiga espresiois n'as tres otavas reais que non seyan conocidas d'os paisanos; p.^o a clas de verso que'elexin e ó asunto, fixieron indispensable ó usalas. —N'as quintillas qu'acabo de poñer, e que deben mirarse como continuacion

d'as otavas, ya me ceñin en todo á ó linguaxe vulgar, porque ya ó permite á ideya é estilo.

Se ben presenta certa confusión (lóxica para un profano da filoloxía como era Morales) sobre a filiación da fala das xentes humildes do Bierzo, é máis preciso e plenamente certo no tocante á distribución e uso do dialecto polos habitantes das vilas e aldeas. Pero esa confusión, que detectamos na cita anterior da primeira das cartas conservadas, veremos que vai ser corrixida axiña (precisión xerada seguramente a instancias das preguntas de Cubí sobre a diferenza entre o galego e o berciano) na segunda das misivas:

—Con efecto es muy semejante el berciano al gallego, y hasta creo, que aquel es este mismo viciado, adulterado p.^r la intercolacion de palabras castellanas cojas ó aumentadas.

—En las palabras gallegas de que se compone en su mayoría, hay tambien adulteracion; por ejemplo, *mano* gallego, *man* –berciano, *mau* = *Mucho* –gall. *moito* –berc. –*muito*. = *Luchar* –gall, *loitar*. –berc., *luitar*. —Esta me parece q.^e es la mayor diferencia q.^e hay del gallego al berciano; esto es, que este generalmente cambia en *ú* la *ó* de muchas espresiones o palabras gallegas. —Otra diferencia es la multitud de voces hijas del pais, para significar cosas propias ó muy comunes en el mismo pais; y ultimamente la mezcla ó liga que forma con el castellano. —En la pronunciacion no se nota diferencia alguna de la gallega, y solo si, sobresale y se distingue p.^r el acento, que tambien varía en la mayor parte de estos pueblos; como éstos sean en cada uno de ellos tengo p.^r imposible manifestarlo con esactitud, sin el auxilio dela viva voz. —En efecto la *xi*, *xe*, &^c suena lo mismo que en gallego, y muy semejante á la *j* francesa.

A gran preocupación por reproducir con exactitude a fala das masas iletradas lévao a procurar unha ortografía para a súa escrita ben pensada e con grandes acertos³⁴:

El *nh* que pongo en *unha*, una, no es *ñ*, como en castellano, me pareció indispensable añadir, despues de la *n* la *h* muda, p.^a que se leyese *un-a*; esto es, como

34 Temos que dicir que neste terreo queremos crer que xogaríase con vantaxe, porque na súa estancia en Galicia en lugares como Tui, estamos seguros que non só conviviu co galego falado (mesmo co portugués, tanto falado como escrito) senón que tivo ocasión de ler textos escritos en galego que daquela comezaban a intercalarse en prensa e nalgunha rara publicación bilingüe como, por exemplo, *Proezas de Galicia* de José Fernández y Neyra (A Coruña, 1810) e, no mellor dos casos, copias manuscritas como as non tan raras que circulaban cos textos de Sarmiento.

si fuesen dos palabras separadas; pronunciando claramente el *un*, y claramente la *á* que sigue. —En la pronunciación se distingue *unha*, ó *un-a*, una; de *una*, pronunciado como en castellano, que significa, uña. Así pues, *unha mau*, ó *un-a mau*, significa, una mano; y *una d'á mau*, uña dela mano. —*Cejar*, se pronuncia como en castellano, cejar. —Este es vervo apenas usado en este país, en su significación propia, p.º yo lo usé p.ª la autorización q.º ofrece esta jerga á mezclar con ella terminos castellanos, y porque no hallé otro berciano, ó mas comun en este país, que significase, aflojar, desalentar, ceder de algun empeño. —Hay tambien en berciano *ceixar*, pero significa, cesar de hacer algo. —Lo mas general es omitir el sonido paladial de *j* que se oye en castellano, p.º tambien suele oirse, aunque con escasez; lo regular es el *ja*, pronunciado *xa*, o *fa*, por exemplo, jaco, *faco*, *xaco*, y alguna vez, jaco, como en castellano. —*Jota*, se pronuncia como en castellano, p.º bien puede darse por regla general, si bien con cortisimas escepciones, que la *j* no tiene en berciano el sonido del castellano.

Chegamos así á terceira das cartas que, como xa indicamos, acompaña con dous poemas: “O fiandón” (con algo máis de trescentos versos en quintillas debidamente anotados, unhas 77 notas sobre o léxico usado no mesmo) e “Á virxe das Angustias en Cacabelos” (uns 70 versos realizados intencionadamente cun ton distinto para poder apreciar esa dicotomía sinalada antes polo autor da aldea e a vila).

Precisamente, na cuarta carta, fai o seguinte comentario sobre o dialecto en Cacabelos e as diferenzas e a versatilidade das falas por localidades, ás que lles dá pouco valor, sendo o máis importante a fala como fenómeno identitario da comarca e centrando así o seu interese que, como é sabido, será plenamente coincidente coas intencións que logo publicaría no “Prólogo do autor” dos seus *Ensayos poéticos en dialecto berciano* en 1861:

En efecto el dialecto que en Cacabelos se habla es diferente, aunque en muy poco, dél delos demas pueblos del Bierzo, casi como cada uno de éstos se diferencia tambien delos otros, por cuya razon fuera difícil, ó acaso imposible, conocer todas las diferencias que hay entre cada uno de ellos, pues ademas tambien participa cada uno dela fisionomia del otro, aunque conserve al mismo tiempo la suya especial. —Quiza se lograría con paciencia y trabajo separar por sus diferencias el dialecto de cada cual del delos demas, (aunque lo que mas caracteriza á cada pueblo, no es, en mi concepto, la diferencia de las voces, frases y pronunciación, sino la cadencia ó acento particular delos vecinos de cada pueblo) p.º fuera, sobre penoso y acaso inaccesible, de muy pequeña ó ningunas ventajas, pues paréceme, que el principal objeto debe ser dar una idea

del dialecto Berciano en general, ó mas bien hacer notar las principales diferencias que lo separan dela lengua castellana, gallega, Asturiana y Portuguesa, por ser estos países los que rodean al Bierzo. —De todos modos, si V. necesita que haga un examen detenido delas diferencias que reinan en el dialecto de algunos pueblos, lo haré gustosísimo, aunque temo adelantar poco.

Lembremos rapidamente algunha das afirmacións que fai no “Prólogo” de 1861 ao respecto da lingua e nas que entendemos hai unha clara corrección. Se na primeira das cartas de 1847, Morales falaba de “jerga” para dirixirse ao berciano, nas propias cartas logo será “dialecto” e, finalmente, no Prólogo concreta definindo o berciano como un “subdialecto do galego” (2003: 4).

Como conclusión, tras unha rápida e superficial análise da lingua que emprega nas cartas, digamos que o galego usado por Morales mantén unha coherencia de principio a fin, manifestando soltura no seu manexo, incorrendo practicamente nos mesmos erros en 1847 que logo reproduce na edición dos seus poemas en 1861. Son de notar de todos os xeitos algúns cambios significativos como facer desaparecer formas usadas nun principio cun afán diferencial excesivo. Referímonos, por exemplo, a palabras como “ceixar” fronte “cexar” (coa creación dun falso ditongo) ou a “creyo” fronte a “creo” (lusismo?), “envigo” por “envío” (arcaísmo). Por outra banda, manterá a falta do artigo a carón dos posesivos (para nada presente na fala popular do Bierzo) e o descoído na colocación dos pronomes átonos (que tampouco se produce nun galego falante berciano con tanta insistencia) ademais de numerosos castelanismos, por veces, froito dun coñecemento máis profundo da fala galega usada no Bierzo, pero que é unha constante bastante estendida en calquera dos autores da época que escriben en galego, mesmo a propia Rosalía.

No tocante ao método seguido polo autor implica un traballo previo co léxico e, á vez, unha reflexión constante sobre a ortografía a empregar. Non hai que facer un grande esforzo para imaxinar como na composición do Fiandón bota mao de vivencias persoais directas e da recolleita das voces máis singulares dos galegofalantes bercianos sobre as que aplica un filtro particular (*cousiliñas, trollo, falúa...*). Muitos dos cadros que describirá nos seus *Ensayos* con posterioridade seguramente formaron parte deste traballo na procura do léxico, ademais do inevitable contraste con amigos e, como non, con galegofalantes do Bierzo coñecidos e achegados (como tamén insinúa no mesmo Prólogo da edición dos poemas).

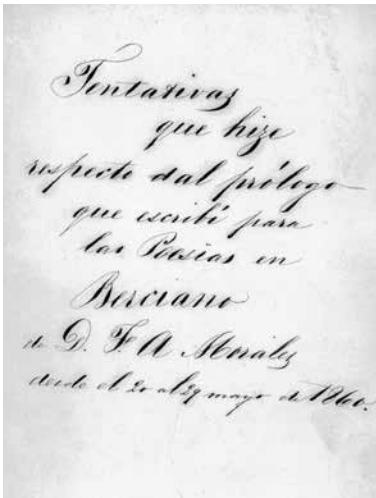
O seu contacto con textos escritos en galego parece obvio (xa citamos a Sarmiento, *Proezas de Galicia...*), pero non debemos descartar textos doutros autores e

amigos bercianos como Ovalle³⁵ aínda que, dando creto ao que afirma nas cartas, estas composicións doutros autores cheguen cando xa o noso poeta romperá a escribir á invitación de Cubí.

Por outro lado, o período de contacto co galego occidental e co portugués supuxo tamén un paso previo de gran calado, aínda sen calibrar, para a posterior creación dos *Ensayos*. Vemos que cita o portugués e sabemos que a estancia en Tui, onde a proximidade con esta lingua é indiscutible, produciuse con anterioridade a 1847³⁶.

Finalmente recordemos que a cuarta carta do 10 de xuño de 1848 foi acompañada dunha tradución da “Parábola do fillo pródigo” ao berciano, un encargo específico que Cubí precisaba para o seu traballo sobre os *Dialectos de la Península*.

MARIANO CUBÍ E O ESPERTAR DO GALEGO ESCRITO

Precisa unha máis concienciada investigación determinar se a súa influencia de Mariano Cubí no proceso de promoción da escrita dos *Ensayos poéticos en dialecto berciano* responde a unha aposta exclusivamente persoal, chamémola puntual, ou se é froito dunha forte conciencia colectiva que se irradia dende Cataluña. É dicir, trátase de establecer se o fenómeno da *Renaixença* inspirada pola intelectualidade catalá (na que debemos subliñar a figura de Cubí) inflúen dalgún xeito no noso Rexurdimento. Este asunto excede o propósito destas liñas, pero quixeramos deixar constancia de que o filólogo catalán nos seus apuntamentos ou *tentativas*³⁷ da súa “Introducción”

35 Isidoro Ovalle, un poeta vilafranquino do que se coñece un texto en galego coetáneo de Morales editado na revista periódica de *El Esla* co título “Recuerdo a Puentedeume” en 1860. Pódese consultar en Álvarez/Costas 2002.

36 Do rigor á hora de reproducir a fala berciana (de aí os numerosos apostrofes e contraccións) diremos que Morales, vivamente animado polas dúbidas que Cubí lle transmitía, chega, como é lóxico, á autocorrección. Por exemplo, ao final das notas das dúas composicións enviadas na terceira carta inclúe varias correccións sobre palabras e grafas usadas nas octavas e quintillas que lle remitira na primeira das misivas dirixidas ao filólogo catalán.

37 Cubí mantivo en Galicia relacións cos que el mesmo denomina en 1860 “distinguidos galleguistas liberos”, aos que se achega por cuestións lingüísticas como son a inexistencia dun dicionario de galego. Sen lugar a dúbidas esta documentación sobre Cubí, inédita ata o de agora, e a xa publicada no ano 1969, á que fixemos referencia anteriormente, invitan a pescudar en profundidade acerca desta cuestión.

á publicación de Morales non oculta o seu papel como impulsor dos escritos en berciano, ademais de apostar pola edición de escritos dos dialectos e subdialectos:

Ojalá que muchos poetas de la marca del autor de estas composiciones, se dedicaran a iguales trabajos con respecto a otros dialectos i subdialectos españoles en que no hai, o de que no se conoce nada escrito.

Identificará con claridade o berciano como un subdialecto do galego: “El berciano es un sub-dialecto gallego, acercándose al castellano en lo que del gallego se separa”, engadindo máis adiante: “de estas diferencias, consideradas como hechos concretos o formales, se hace cargo el Sr. Morales, explicándolas en el Prólogo, ya en sí, ya con referencia al gallego i castellano, con sencillez i claridad admirables.”

Cubí insistirá e documentará a profunda diferenza entre o galego e o castelán, rexeitando no debate lingüístico da época a teoría “arabista” que negaba a inexistencia dos substratos lingüísticos previos á chegada do latín á Península:

¿Como, según esa teoría, nos explicaríamos la marcada diferencia en la fonética, en las terminaciones, i en una gran cantidad de palabras que existe entre los dialectos gallegos i castellanos, desde que de ellos tenemos conocimiento? I digo conocimiento, porque ya en el siglo XIII i antes se distinguía, lo mismo que ahora, el gallego del castellano... las diferencias fundamentales entre dialectos gallegos i castellanos, emanan de que en Galicia fueron dialectos celtas e galai-cos i en Castilla iberos o vascuences los que se mezclaron con los dialectos de las legiones romanas, desde cuya época data el comienzo de su transformación en los actuales vulgares españoles.

Na mesma “Introducción” fai referencia a distintos traballos existentes en catalán, dignos de eloxio, sempre que non aparezan traducidos ao castelán (cita o caso lamentable da tradución de D. Manuel Milá i Fontanals ou dos *Cuentos i poesías populares andaluces* de Fernán Caballero) á vez que recomenda a colección en dialecto asturiano de *Poesías en bable* de Caveda (1859). Faise eco dunha referencia clave neste proceso do restauración, falamos dos *Jogs Florais* de Barcelona, unha iniciativa que invita a imitar noutros lugares como paso previo a un canto na defensa da individualidade, é dicir, o que nos chamariamos hoxe a diversidade lingüística peninsular, facendo mesmo unha mención expresa á introdución na educación do ensino dos dialectos:

En hora buena que en todos los establecimientos de educación, la lengua enseñante i enseñada, sea el dialecto de Castilla. Elevado hoy día a idioma nacional;

pero que no se desprecien por esto los demás dialectos, considerándolos —bien erróneamente por cierto— como forma corruptas desprendidas de ese idioma nacional... Sobre esta materia ya no dejaré de proclamar la verdad,... de que el estudio de los dialectos españoles... cuanto más se fomenten... tanto más se contribuye a esa armonía que debe rejir en todos los diversos intereses i clases del estado.

Debemos lembrar que Cubí ou Morales no ano 1847 representan unha valente defensa da diversidade ante unha tendencia liberal que é centralista ou, dito doutro xeito, ante aquela que asocia castelán a español e introduce a diglosia ao non entender o ensino doutro xeito que en castelán.

MORALES E O FUTURO DO GALEGO NO BIERZO

Antonio Fernández Morales asume con valentía o reto de restaurar o dialecto berciano tras entender e assimilar a proposta de Cubí. O autor dos *Ensayos* declara no Prólogo escribir “con el solo deseo de que nuestros inspirados literatos secunden la plausible idea, —ya iniciada por algunos en bellísimas composiciones poéticas—, de legar á la posteridad monumentos escritos en los tan numerosos y diversos dialectos españoles” (1861: 2). Morales, como xa temos dito noutros traballos sobre o autor, ademais de que coñece composiciois da renacementa dos dialectos (sen concretar máis) revela que está a pensar esperanzado no futuro dos mesmos. Mais, a pesar do seu carácter pioneiro, non é quen de expresar con igual contundencia, á altura do 1861 (e as datas son moi importantes), o que de xeito semellante chega a afirmar Rosalía no 1880. Rosalía dixo vinte anos máis tarde ao editar o seu libro *Follas novas*: “As multitudes dos nosos campos tardarán en ler os nosos versos, escritos, a causa deles, pero só en certo modo para eles...”.

Morales en 1861 tivo a valentía de publicar un libro nun idioma que non se escribía nin se ensinaba nas escolas. Non era un paradoxo, non. Tiña en mente o futuro e tentou polo mesmo “dar unha idea rica do subdialecto que se fala” no Bierzo, que falan masas analfabetas na súa época, das multitudes que usan idioma fráxil por ser oral.

Se hai algo incuestionable sobre Antonio Fernández Morales é que son os seus *Ensayos poéticos en dialecto berciano* a obra que o singulariza, que lle outorga orixinalidade, individualidade e relevancia. Esa obra é un valioso canto que o incorpora á literatura galega contemporánea como autor do Rexurdimento, coetáneo de Pintos, herdeiros ambos os dous do noso Sarmiento, baluarte imprescindible da identidade da comarca berciana nun proceso complexo de definición como entidade dado o seu carácter fronteirizo.

Non hai outro discurso literario que favoreza e optimice máis a posición de Morales na República das Letras que os *Ensayos poéticos en dialecto berciano*. Hoxe segue sendo política a súa lectura ao constituír os seus *Ensayos* unha poderosa argumentación a favor do galego no Bierzo como elemento identitario. É referente e reivindicación plenamente actual, demanda eficaz.

Nas derradeiras liñas deste comentario cabe preguntarnos o porqué deste silencio secular e inxusto sobre os *Ensayos* de Morales, un silencio de 150 anos nos estudos de literatura galega, a pesar de ser digna de mención a súa obra, malia que era coñecida por arquiteiros e estudosos astorganos que compartían co autor algo máis que o lugar de nacemento, amantes do galego e do Bierzo, falamos de Martínez Salazar ou J. M.ª Luengo. Cabe preguntarse polas consecuencias de que o entusiasmo de Cubí e de Morales non contaxiasse a posteriores críticos como Carballo Calero, entre outros, que non souberon ver a transcendencia desta obra. E, finalmente, cabe preguntarse se con ocasión do seu bicentenario se rachará este silencio e se levará a cabo unha plena e xusta incorporación do galego do Bierzo ao conxunto da literatura galega que ben podería comezar coa celebración dun Día das Letras dedicado a Antonio Fernández Morales.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Álvarez Blanco, Rosario (1996): “Na estrema do galego, a lingua do Bierzo Baixo transmitida por Fernández y Morales”, en Ramón Lorenzo e Rosario Álvarez (eds.), *Homenaxe a Pilar Vázquez Cuesta*. Santiago de Compostela: Universidade, 157-202. [2ª edición en Fernández Morales 2003: 43-108].
- (2017): “A fala berciana na obra de Fernández Morales”, *Boletín da Real Academia Galega* 378, 489-500. <https://doi.org/10.32766/brag.378.709>
- Álvarez Pousa, Concepción e Xosé Henrique Costas González (eds.) (2002): *Escolma de poesía berciana en lingua galega (1860-1960)*. Santiago de Compostela: Edicións Positivas.
- Angueira Viturro, Anxo (2003): “*Ensayos poéticos en dialecto berciano*. Antonio Fernández Morales”, *A trabe de ouro* 53, 39-53.
- (2012): “Sarmiento e Morales”, en *IV Xornadas Martín Sarmiento*. Vilafranca do Bierzo: Comisión Cultural Martín Sarmiento. [Relatorio inédito. Resumo dispoñible en: <http://www.blogoteca.com/omegodaescola/index.php?cod=120472>.
- (2017): “Morales na revisión do Rexurdimento”, *Boletín da Real Academia Galega* 378, 551-570. <https://doi.org/10.32766/brag.378.711>

- Aparisi Laporta, Luis Miguel (2013): *Gallegos en la Real Academia Española*. Madrid: Asociación Cultural da Vieira. Disponible en <http://www.ordenviera.com/wp-content/uploads/2017/02/Gallegos-en-la-Real-Academia-Espanola.pdf>
- Arañó, Miguel (1876): *Biografía de D. Mariano Cubí y Soler*. Barcelona: Imprenta de Jaime Jepús Roviralta. Disponible en <http://www.filosofia.org/aut/001/1876cubi.htm>.
- Balboa de Paz, José Antonio (1997): “Antonio Fernández y Morales e o Bierzo do Século XIX”, en *IV Xornada da Cultura e da Lingua Galegas no Bierzo (28-decembro 1996)*. Vilafranca do Bierzo: Asociación Cultural Escola de Gaitas, 31-42.
- (2017): “Antonio Fernández Morales: Unha revisión biográfica”, *Boletín da Real Academia Galega* 378, 463-487. <https://doi.org/10.32766/brag.378.708>
- Carballo Calero, Ricardo (1969): “Un manuscrito de D. Mariano Cubí y Soler (Observaciones sobre el gallego y otras curiosidades lingüísticas)”, *Cuadernos de Estudios Gallegos* 24, 275-289.
- Carnicer, Ramón (1969): *Entre la ciencia y la magia. Mariano Cubí (en torno al siglo XIX español)*. Barcelona: Seix Barral.
- Castro, Rosalía de (2013): *Cantares gallegos*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia. Edición de Anxo Angueira Vitorro.
- Costas González, Xosé Henrique (2017): “A difusión da obra de Fernández Morales en Galicia”, *Boletín da Real Academia Galega* 378, 571-581. <https://doi.org/10.32766/brag.378.712>
- Cubí Soler, Mariano (1846-1847): [Libro de notas de Mariano Cubí]. *Fondo Familia Martínez Morás*. Real Academia Galega. Arquivo. Sign. C 338/2.
- (1848): *Polémica religioso-frenológica-magnética*. Barcelona: Imprenta de José Tauló. Disponible en <https://books.google.cat/books?id=YPUaAAAA-YAAJ&hl=ca&pg=PA3#v=onepage&q&f=false>
- (1861): “Introducción”, en Fernández Morales 2003: III-XXXV.
- El Esla: periódico de intereses materiales*. León: [Imp. de la Viuda é hijos de Miñón], 1860. Disponible en <http://prensahistorica.mcu.es/es/consulta/registro.cmd?id=1268>
- Feito, José Manuel (1996-2017): “Don Mariano Cubí i Soler, pedagogo, frenólogo, lingüista y primer recopilador del Bron de los caldereros”, *Parroquia de Santo Domingo de Miranda* [web]. Avilés: Parroquia de Santo Domingo de Miranda. Disponible en <https://mrbit.es/miranda/CubiSoler.htm>
- Fernández Morales, Antonio (2002): *Antología poética*. Cacabelos: Ayuntamiento. Edición de José Antonio Balboa de Paz.
- (2003): *Ensayos poéticos en dialecto berciano*. Ponferrada: Instituto de Estudios Bercianos. Edición facsimilar.

- (2017): *Ensayos poéticos en dialecto berciano*. Santiago de Compostela: Edicións Positivas.
- Fernández Rei, Francisco (2002): “Sarmiento e a lingua galega”, *A Trabe de ouro* 50, 273-278.
- García González, Miguel José (1994): *Historia del Bierzo*. León: Diario de León / Instituto de Estudios Bercianos.
- Mato Domínguez, Alfonso [et al.] (2003): “Martínez Salazar, Andrés”, en Benxamín Casal (dir.), *Gran Enciclopedia Galega Silverio Cañada*. Lugo: El Progreso / Diario de Pontevedra, t. 28, 86-66.
- Méndez Ferrín, Xosé Luís (2002): “O Coloquio do Padre Sarmiento”, *A trabe de ouro* 50, 279-283.
- (2017): “A primavera galega de Cubí i Soler”, en *Arraiano entre arraianos*. Santiago de Compostela: Edicións Positivas, 56-57.
- Pena Xosé Ramón (2014): *Historia da literatura galega II. De 1853 a 1916. O Rexurdimento*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Santamarina, Antón (1997): “O Rexurdimento no Bierzo”, en *IV Xornada da Cultura e Lingua Galegas no Bierzo (28-decembro 1996)*. Vilafranca do Bierzo: Asociación Cultural Escola de Gaitas, 43-49.
- Sarmiento, Martín (1973): *Catálogo de voces y frases de la lengua gallega*. Salamanca: Universidad. Edición de Xosé Luís Pensado Tomé.
- (2002): *Coloquio en mil duascentas coplas galegas*. Vigo: La Voz de Galicia.
- Seco Orosa, Ana (2001): “Determinación de la frontera lingüística entre el gallego y el leonés en las provincias de León y de Zamora”, *Revista de Filología Románica* 18, 73-102.
- Silveiro Fernández, Héctor M. (2015): “O teatro romántico da capital histórica do Bierzo e os seus socios fundadores Enrique Gil e Fernández Morales”, *Estudios Bercianos* 39, 213-240.
- (2017a): “As cartas autógrafas de Antonio Fernández Morales, un autor berciano no rexurdimento do galego”, *Bierzo* 35, 81-107.
- (2017b): “Tradiciois, terra e identidade na obra de Morales”, *Boletín da Real Academia Galega* 378, 501-549. <https://doi.org/10.32766/brag.378.710>

ANEXO

TRANSCRICIÓN DAS CARTAS AUTÓGRAFAS DE ANTONIO FERNÁNDEZ MORALES DIRIXIDAS A SEU BON AMIGO MARIANO CUBÍ E SOLER

1ª CARTA DE MORALES A CUBÍ

Villaf.^{ca} 4 de Setiembre de 1847

Mi querido amigo: voy á contestar á sus dos, fechas del 29 y 31 del pasado, que recibí juntas, antes de ayer noche. Iré por partes. —No solo recibí el 2º ejemplar de su lógica y elocuente refutación, sino también el 3º que leí con detencion. En efecto los párrafos que V. me cita, están como deben; sin ser virulentos é indecentes, como los de su desalado detractor, no carecen de enerjía noble; ni yo abracé en el pobre juicio q.^e francam.^{te} en mi anterior le emití, estos bellos trozos, pues creo haberme referido á algunos casos solam.^{te}, en los que me pareció elocuente y puro el lenguaje, p.^o débil; opinion que ahora no me desdeño en retirar. Porque he meditado sobre ello y veo que una de las mas terribles armas con que, frente á frente, V. le hiere es la modestia y compostura del lenguaje evanjélico q.^e él debió usar, con mas motivo que un profano, y creo que mi juicio fue emitido en el acaloram.^{to} irritacion y desagrado q.^e me causo su cabacano, insolente lenguaje. Vuelvo pues á repetirle mi cordial parabién p.^r su completo triunfo, y á // confesarle la admiracion y la envidia que despiertan en mi alma sus bastos conocim.^{tos} y sus talentos privilegiados.

—Costoso sobremanera le será á V. dar cima á la difícil empresa de que se ocupa, p.^o así como el que busca halla, según V. dice acertadam.^{te}, así con igual acierto debe decirse que el que se empeña en vencer dificultades, las vence. — Me cabe la mas grata satisfaccion en que p.^a el caso, se hubiese acordado de mi, aunque con el sentim.^{to} de no llenar quizá, con mis esfuerzos, sus deseos q.^e son los míos. —Desde ayer noche, estoy ocupado en buscar noticias ó escritos de esta jerga, y en vano, pues ni una carta escrita así pude procurarme, p.^o no lo creo necesario p.^a complacer á V., porque criado desde niño en este país, me precio de poseer su lenguaje, no obstante de costarme ya algún trabajo hablarlo y escribirlo, pues mi estado de militar me tubo lejos de mi pais desde el año de 34., en que entré en un Colegio de Cadetes, hasta el 43., en que p.^r opiniones políticas me dejaron de remplazo, en cuya situacion sigo. —Difícil fuera dar reglas generales, aunque no imposible, porque apenas hay pueblo en el Bierzo en que se hable esta jerga de igual manera; p.^o esta diferencia se nota solo en el uso de ciertas palabras en

unos pueblos, y de otras sinónimas en otros; aunq.^e no se estraña en punto alguno, ninguno de los sinónimos, // que aunque no estén en determinado punto en uso, no los desconocen. —El gallego y castellano viciados, son los que constituyen el dialecto en su mayor parte, aunque hay muchos términos propios, exclusivos del país, y otros semi-portugueses y hasta semi-asturianos —también hay una fraseología particular, y bastante significativa, hija del país. —En las Aldeas el lenguaje es mas impuro, ó cargado de estas palabras mistas gallego- Astur-Portuguesas. —En las villas, de Cacabelos y Villaf.^{ca}, (en Ponferrada no se habla este dialecto; sus espresiones todas son castellanas aunque algo ó bastante adulteradas, p.^o el acento es tan notable y disonante, que las hace desagradables, y á veces ininteligibles) y solamente entre la gente vulgar, se habla el dialecto mismo de las aldeas, p.^o con mas tendencias al castellano, y poco cargado de palabras gallegas, aunque muy alteradas las castellanas.

—En el acento, apenas hay pueblo que no se distinga. En las composiciones que le mando, aunque hechas de prisa y a penas sin correccion, he imitado el lenguaje de las Aldeas, p.^o no tanto q.^e no haya espresiones, en las tres octavas reales, que no sean conocidas de los paisanos; p.^o la clase de verso que elejé y el asunto, hicieron indispensable el usarlas. —En las quintillas q.^e acabo de poner, y q.^e deben mirarse como continuacion de las octavas, ya me ceñí en todo al lenguaje vulgar, porque ya lo permite la idea y estilo.

Ultimam.^{te}, si con los pocos materiales q.^e de pri-//sa le envío, no le satisfago, avíseme lo que quiere y tendré un placer en servirlo, su mejor amigo

A. F. Morales

P. D. —Pensaba reunir algunos términos y verbos, particularm.^{te} irregulares, de q.^e abunda mucho este dialecto, y remitírselos, p.^o ya no tengo lugar hoy, porque llegó el correo. Ahí vá un especie de borrador que empecé á formar, [texto riscado ilexible] por si le sirve á V. de algo. —Si necesita mas, avise luego.

No se si entenderá esta, con tantos borrones y encomiendas como lleva; la prisa p.^a nada es buena.//

Traducción al berciano de la carta

Meu querido amigo: vou á contestar as suas duas, fechias do vintenove e trinta e un do pasado, que recibín xuntas ante-ayer noite. — Irén por partes. — Non solo recibin ó 2º exemplar da sua lóxica y elocuente refutacion, sinon tamén ó terceiro que leín con detenimento. — En efeuto, os párrafos qu' Usté me cita, están como deben; sin ser virulentos é indecentes, com'os de su desalao detractor, non carecen d'enerxía nobre; nin eu abracén, n'ó probe xuicio que francam.^{te} na miña anterior ll'emetín, (se usa mas pospuesto el pronombre: emitínlle) estes bellos trozos, pois creyo haberme referío á alguis causos solam.^{te} n'os que me parecíu elocuente e puro ó linguaxe, pero débil; opinion qu' agora non me desdeño en retirar, porqu'hein meditao sobr'elo e veyo qu'e unha d'as mais terribles armas con que frent'á frente Uste o hiere, é á modestia e compostura do linguaxe evanjélico qu'el debéu usar, con mais motivo qu'un profano, e creyo que meu xuicio fúí emitío n'ó acaloramento, enritacion e desagrao que me causóu seu chabacano, enso-lente linguaxe. — Volvo pois á repetirle meu cordial parabién por seu compreto triunfo, e á confesarlle á admiracion e a envidia que dispiertan na miña alma seus bastos conocimientos e suos talentos privilejiaos.

— Costoso sobremaneira lle será á Usté dar cima á a difícil empresa de que s'ocupa, pero asina* (*asina*; pero mas común, *así*) como ó que busca atopa, sigun Uste dice acertadam.^{te}, asina con igual acerto debe decirse qu'ó que s'empaña en vencer dificultades, as vence. —

— Cábeme á mais grata satisfaccion en que para ó caso se oubese acordao de mín, anque (ó ainque) c'ó sentimento de non enchir // quizabes* (también, *quizá*), c'os meus esforzos, suos deseyos, que son os meus. — Dende ayer noite estou ocupao en buscar noticias ou escritos d'aquesta xierga y en vano, pois nin unha carta escrita así puden precurarame; p.^o non ó creyo necesario para complacer á Uste, porque criyao dende nino n'este pais, préciome de poseyer seu linguaxe, n'ostante de costarme ya algun traballo falalo y escribilo, pois meu estao de militar me tubo lexios do meu pais dende o ano de trinta é cuatro, en qu'entrein n'un Colexio de Cadetes, hasta ó cuarenta é tres, en que p.^r opiniois políticas me deixaron de replazo, en cuya situacion sigo. — Difícil fora dar regras xenerales, anque non imposible, porqu'apenas hay pueblo n'ó bierzo en que se parle esta xierga d'igual maneira; pero esta diferencia nótese solo n'ó uso de certas palabras en unhos pueblos, é d'outras sinónimas n'outros, anque non s'estraña en punto algun ningun d'os sinónimos, qu'anque non estén en determinao punto en uso, non os desconocen. — O gallego e castellano viciaos, son os que constituyen ó dialecto n'a sua mayor parte, inque hay muitos términos propios, exclusivos do pais e outros semi-portugueses é hasta semi- asturianos. Tamen hay unha fraseolójia particular

é bastante significativa, filla do país. —N'as Aldeyas ó linguaxe é mais impuro, ou cargao d'estas (ó *aquestas*) palabras mistas, galego-astur-portuguesas. —N'as vilas de Cacabelos é Villaf.^{ca}, (en Ponf.^{da} non se fala este dialecto; suas espresións todas son castellanas, aunque (ó inque, ó anque) algo ou bastante adulteradas, pero ó acento é tan notable e disonante, qu'as fáin desagradables, e á veces inintelixibles) e solam.^{te} entr'á xente vulgar se fala o dialecto mesmo d'as aldeyas, p.^o con mais tendencias á o castellano, é pouco cargao de palabras galegas inque muy alteradas as castellanas. —N'ó acento apenas hay pueblo que non se distinga. —N'as composicións q.^e lle mando, aunque feitas de prisa e apenas sin corrección, hen imitao á fala (tambien linguaxe) d'as al-//deyas, pero non tanto que non haiga espresións n'as tres otavas reais que non seyan conocidas d'os paisanos; p.^o a clas de verso qu'elexin e ó asunto, fixieron indispensable ó usalas. —N'as quintillas qu'acabo de poñer, e que deben mirarse como continuación d'as otavas, ya me ceñin en todo á ó linguaxe vulgar, porque ya ó permite á ideya é stilo.

—Ultimam.^{te}, si c'os poucos materiais que de prisa lle enviyo/envigo, non lle satisfago, avíseme ó que quer, e tendréi un pracer en servilo, seu mellor amigo

A. F. M.

P. D. —Pensaba reunir alguis términos e verbos, particularm.^{te} irregulares, de qu'abunda muito este dialecto/dialeuto e remitirlos, pero ya non teño lugar hoy, porque chegóu o correyo. —Ahí vai un especie de borrador qu'empeceín á formar, por si lle sirve d'algo. —Si necesita mais, avise logo.

Non seín si entenderá esta, con tantos borrois y enmendas como cheva; —á prisa pra nada é boa.//

**Á ó célebre Frenólogo D. Mariano Cubí e Soler.
seu bon amigo Ant.º Fernz. Morales.**

(a)

Deixia¹ que siga en su furor berrando
O fanatismo en contra da tua cencia,
Que tantos tempos fai qu'² está luitando
Por qu'alume ó fanal da intelixencia.
Deixia qu'ó mar, qu'axita ó negro bando
Da intolerancia, s'irga³ en sua insolencia,
Co seu bronco berrido percurando
Negar das tuas verdades a ecsistencia;
Que bastan, meu Cubí, tuas forzas solas,
Pra domeñar suas enritadas olas.

É inque che diga á intolerancia empía
Qu'as tuas doutrinas, nobre Pelegrín,
Estenden entre os homes á herexía,
Non che dé pena; síguese ese camín
Qu'aló dereito á eternidad che guía.
Tua frente⁴ irgue, do espacio hasta ó confín,
E mira compasivo desde os Ceos⁵
Os que morden teus péis, necios pigmeos.

Recorda que Colon, sabio piloto,
A mofa fói da fenexida xente,
E logo déunos outro mundo ignoto.
Contra ó sabio Copérnico, igualmente
O fanatismo erguio muito alboroto,
E su sistema, hoy é ó⁶ mais evidente.
Siguese pois sin cejar; qu'á seu exiemplo,
Mañana os siglos irguiránche un templo

(Las notas y traducción a la vuelta)//

Notas.

(a) –Disonará justam.^{te} que haya usado del verso heróico en un dialecto ó mas bien jerga tan chavacana, y mas propia para cantar disparates y chascarrillos, que para expresar una idea séria y con pretensiones de elevada; p.^o lo he intentado en las anteriores octavas reales, porque se me figuraba, y aun lo creo, aunque no lo haya alcanzado, que puede muy bien en este dialecto, por abundar en sinónimos, si bien en su mayor parte charros y ridículos, espresarse un concepto elevado, una concepcion sublime. V. me dirá si opina como yo.

(1) –Deixar –Las pronunciaciones *xiá, xé, xi, xió, xiú*, deben oirse de viva voz, porque no hay convinacion de letras en la lengua castellana, que dén por resultado esactamente su sonido. Me ha parecido escribirlas con la *x* y dos puntitos, como letra de que resulta una pronunciacion mas parecida á la verdadera; p.^o aun mas se acercan y son casi iguales las pronunciaciones de *ja, je* &^c de la lengua francesa.

(2) –Qu'está –Me pareció acertado apostrofarlo, porque no suena la *e* de *que*, sino que en la pronunciacion se une con la vocal sig.^{te} y se pronuncian las dos palabras, como una sola, así: *questá*. –Cuando al relativo siguen las vocales, á, ó, como, *qu'axita, qu'osó*, no se pronuncian *quaxita, quosó*, sino como si estuvieran estos relativos escritos con *c* y non con *q*; esto es: *caxita, cosó* &^c, y lo mismo siempre que se halle cualquiera palabra apostrofada.

(3) –S'irga en –No apostrofé la á del *irga*, porque, aunque muy poco, se pronuncia.

(4) –*Tua frente irgue*. –Tampoco apostrofé la *é* de *frente*, p.^r la razon misma anterior. Pronúnciese con mucha rapidez, (y sin casi nombrar la *é*) *frente irgue*.

(5) –*Ceos* –Aunque se usa en el pais *Ceos*, p.^r *Cielos*, no es lo mas comun, pues casi todos dicen *Cielos*, ó *Celos*; *Ceos* es mas bien gallego que ber-//ciano, p.^o yo lo usé forzado p.^r la rima ó consonancia.

(6) *Hoy é o* –Debe pronunciarse muy rápido, como si estuviera escrito *hoyéo*; y no solamente porque el verso lo exija así, p.^a no parecer largo (aunque mas valdría que no tuviese tantas sinalefas juntas) sino porque su comun pronunciacion en el pais, es rápida, unida.

Traducción literal

Déja que siga en su furor voceando descompuesta y descompasadamente
el fanatismo en contra de tu ciencia
que tantos tiempos hace que está luchando
porque alumbre el fanal de la inteligencia.
Déja que el mar que ajita el negro bando
del fanatismo se levante en su insolencia,
con su bronco grito, voceo descompasado, clamor furioso, descompuesto &º,
pronunciando, intentando, &º
negar de tus verdades la existencia,
que bastan, mi Cubí, tus fuerzas solas,
para domar, amansar, sujetar, acallar, rendir; y también domeñar &º sus irritadas
olas.

(Nota) –En este momento advierto que á esta octava, he puesto inadvertido dos pies de mas; de manera que consta de 10; p.º lo que deben suprimirse el 7 y 8; quedando solamente los 6 primeros y dos últimos, y aun créo que queda mejor con esta supresión. De todos modos, como el objeto es el que V. vea algún escrito en esta jerga, pienso que lo mismo dá tenga 10 q.º 8 –Sigue la traducción.

Y aunque te diga la intolerancia impia
que tus doctrinas, noble peregrino,
estienden entre los hombres la herejía,
no te dé pena; (ó mas bien cuidado) síguese ese camino
que allá derecho á la eternidad te guía.
Tu frente levanta (ó alza) del espacio hasta el confín,
y mira compasivo desde los Cielos,
los que muerden tus pies, necios pigmeos.

Recuerda que Colon sabio piloto
la mofa, la burla, el escarnio, la risa, fué de la fenecida gente,
y luego nos dió (ó diónos) otro mundo ignoto, desconocido.
Contra el sabio Copérnico, igualmente //
el fanatismo levantó, alzó mucho alboroto
y su sistema hoy es el mas evidente.
Sigue pues sin cejar; que á su ejemplo
mañana los siglos te alzarán un templo.

–Creo que no necesitaré V. la traducción libre, arreglada al metro y p.º eso no la pongo.//

**Continuacion de las octavas reales,
en quintillas octosílabas.**

Mais díxien mal; que do suelo
s'irgue hoy tua fama xigante
con dobre e mais alto vuelo,
asoballando ó libelo
de teu ribal ignorante.

E así Dios me salbe, eu,
por cuanto no mundo víches,
non sufrira un baque teu...
¿Como estará o corpo seu,
con tantos como lle diches?

Quizabes esmagallao
Com'un bangallo quedóu;
e ll'está ben emprego
pra que non se meta osao
á donde naide ó chamou.

E afellas lle sucedéu,
á ó tolo que che inxurióu,
ó d'Ycaro, que caéu,
despois que tanto ascendéu,
no mar, e s'esparróu.

¡Ya se vei! quíxio volar,
sin luz, ó mesmo q'un toupo,
e caéu drento do mar...
Mais Dios ó ha de perdonar,
porque ó que fixio non soupo.

La traducción á la vuelta.//

Traducción literal de las anteriores quintillas

Mas dije mal; q.^e del suelo
se abra hoy tu fama gigante
con doble y mas alto vuelo,
pisando entre el polvo, arrastrando y desaciendo en el suelo, entre cieno &^e,
el libelo
de tu ribal ignorante.

Y así Dios me salve¹, yo;
por cuanto en el mundo viste
no sufriera un golpe, en el pecho, empujon, empellon (en el verso está en su
acepcion metafórica) pechugon tuyo...
¿Como estará su cuerpo
con tantos como le diste?

Quiza descompuesto, estripado &^c
como un escobajo de ubas (despues de desecho p.^r la prensa) quedó; (p.^r queda,
lic^a poet.^{ca})
Y le está bien empleado,
para q.^e no se meta osado
á donde nadie lo llamó.

Y a fe le sucedió,
á el necio, tanto que te injurió,
lo de Ycaro, que cayó,
despues que tanto ascendió,
en el mar y se descuartzizó cayendo de bruzes, se reventó cayendo de pecho &^e.

¡Ya se vé! .. quiso volar
sin luz, lo mismo que un topo
y cayó dentro del mar..
Mas Dios lo ha de perdonar
porque lo que hizo no supo

(1) frase, juramento muy comun en este pais.

¡Vaya un lenguaje y traducción elegantes! //

2ª CARTA DE MORALES A CUBÍ

Villaf.^{ca} 16 de Setiembre 1847.

Sr D. Mariano Cubí y Soler

Mi especial amigo: en este momento que acabo de llegar de Ponf.^{da} y los Barrios (á donde fuí hace 10 dias con mi familia y con motivo de las funciones de la Virgen de la Encina y del Cristo) he leído con entusiasmo y ternura su altamente satisfactoria del 10., á la que me apresuro á contestar, lleno de cordial gratitud al lisonjero juicio con que en ella halaga mi pobre persona. Yo le doy á V. mis afectuosas y multiplicadas gracias p.^r el nuevo favor que acaba de añadir á la grande suma de los que ya le he merecido, sintiendo unicamente no haber podido servirlo en todo cual vivam.^{te} deseo, pues todos mis cortos trabajos precisam.^{te} deben abundar en lunares, hijos de la escasez de mis conocim.^{tos}; p.^o fiado en su tolerante bondad, no serán aquellos suficientes obstáculos á estorbarme el intentar ahora y siempre servir á V. en cualquiera clase de servicios que me haga el favor de reclamar de mí.

Nunca pude esperar de mis déviles composiciones un elóquio tan honorífico, de un literato, de un hombre tan profundo en co-//nocim.^{tos}, y este juicio que tanto me lisonjea, hubiera producido en mi un entusiasmo y placer tales, que seguram.^{te} no encontraría frases p.^a demostrarlos en su exacto valor, si no conociera que una escesiva gratitud de parte de V., le hace ser bastante parcial en veneficio mío; de todas maneras mi reconocim.^{to} vivirá eternamente en el corazon de su acariciado amigo. —No acierto á recordar, mi buen amigo, en que espresion de mi anterior haya podido dar á entender á V., que *desearía que mi composicion tubiese cabida en la obra de que se está ocupando*, como parece que V. ha entendido, á juzgar por lo que respecto á esto me dice, pues ni remotamente alimenté la esperanza, ni tube jamas la loca pretension de vér mis imperfectos trabajos figurar en una obra de un acreditado escritor, ni menos la de aspirar al honor de encontrar mi oscuro nombre al lado dél del acreditado autor del *Sistema completo de filosofia mental*; —si casualmente hubiera sucedido lo contrario, indudablemente me hubiera sorprendido muchísimo pues repito que ni creo, ni creeré nunca dignos mis escritos de alternar en las pájinas mismas que ocupen los suyos.

—Aquí no hay quien pueda hacer las composiciones que V. necesita, porque ninguno se ha dedicado á la poesía. —Aunque estoy en la reforma de mis ensayos dramaticos bastante ocupado, por haberme rogado mis amigos de Madrid, que *tales cuales ellos sean*, se los remita, no obstante, por si de alguna cosa le sirven á V. procuraré en algunos ratos componer algo // en Berciano, ó poner en este dialecto algunas composiciones de mis poesías.

–Con efecto es muy semejante el berciano al gallego, y hasta creo, que aquel es este mismo viciado, adulterado p.^r la intercolacion de palabras castellanas cojas ó aumentadas.

–En las palabras gallegas de que se compone en su mayoria, hay tambien adulteracion; por exemplo, *mano* gallego, *man* –berciano, *mau* = *Mucho*. –gall. *moito*. –berc. –*muito*. = *Luchar* –gall. *loitar*. –berc., *luitar*. –Esta me parece q.^e es la mayor diferencia q.^e hay del gallego al berciano; esto es, que este generalmente cambia en *ú* la *ó* de muchas espresiones o palabras gallegas. –Otra diferencia es la multitud de voces hijas del pais, para significar cosas propias ó muy comunes en el mismo pais; y ultimamente la mezcla ó liga que forma con el castellano. –En la pronunciacion no se nota diferencia alguna de la gallega, y solo si, sobresale y se distingue p.^r el acento, que tambien varía en la mayor parte de estos pueblos; como éstos séan en cada uno de ellos, tengo p.^r imposible manifestarlo con exactitud, sin el auxilio de la viva voz. –En efecto la *xi*, *xe*, &^c suena lo mismo que en gallego, y muy semejante á la *j* francesa. –El *nh* que pongo en *unha*, una, no es *ñ*, como V. créee; sinó que para que no se pronunciase *una* como en castellano, me pareció indispensable añadir, despues // de la *n* la *h* muda, p.^a que se leyese *un-a*; esto es, como si fuesen dos palabras separadas; pronunciando claramente el *un*, y claramente la *á* que sigue. –En la pronunciacion se distingue *unha*, ó *un-a*, una; de *una*, pronunciado como en castellano, que significa, uña. Asi pues, *unha mau*, ó *un-a mau*, significa, una mano; y *una d'á mau*, uña de la mano. –*Cejar*, se pronuncia como en castellano, cejar. –Este es vervo apenas usado en este pais, en su significacion propia, p.^o yo lo usé p.^r la autorizacion q.^e ofrece esta jerga á mezclar con ella terminos castellanos, y porque no hallé otro berciano, ó mas comun en este pais, que significase, aflojar, desalentar, ceder de algun empeño. –Hay tambien en berciano *ceixar*, pero significa, cesar de hacer algo. –Lo mas general es omitir el sonido paladial de *j* que se oye en castellano, p.^o tambien suele oirse, aunque con escasez; lo regular es el *ja*, pronunciado *xa*, o *fa*, por exemplo, jaco, *faco*, *xaco*, y alguna vez, jaco, como en castellano. –*Jota*, se pronuncia como en castellano, p.^o bien puede darse por regla general, si bien con cortísimas escepciones, que la *j* no tiene en berciano el sonido del castellano.

Nada mas p.^r hoy. –Le repite su singular afecto, su mejor amigo –

Morales//

3ª CARTA DE MORALES A CUBÍ

Villaf.^{ca} 9 de octubre 1847

Mi querido Cubí: supondrá V. ya que me he muerto, tal es el silencio que hace dias guardo. –Pues señor, es preciso manifestar las causas que lo han originado. – En primer lugar, he salido á Cacabelos algunos dias; dirá V. y con razón q.^c tambien hay correo en Cacabelos; p.^o la segunda ó mas bien la única razon, sale al paso á esta ojeccion. –Así pues añadiré que no he querido molestarlo, hasta que pudiera remitirle su encargo; este no ha podido hacerse hasta ahora, en atencion a las esigentes ocupaciones que en esta temporada última se han agolpado sobre mi; mas algun tanto desahogado de ellas, me dediqué ultimam.^{te} á componer lo que le incluyo, p.^a q.^c vea si algo de ello le sirve p.^a su objeto; por supuesto, correjido p.^r V. segun le parezca, como ya le digo al fin de las notas. –Escuso repetirle, que si alguna duda le ocurre, respecto á la intelijencia de mis malos versos, puede recurrir á su buen amigo, que en lo q.^c pueda y sepa, le satisfará.

No tengo en Madrid mas q.^c mi primer ensayo// dramático, pues el 2.º (no tengo mas q.^c dos) lo estoy reformando, p.^a enviarlo, si es que quieren verlo. –El 1.º está ahora en poder de Asquerino, y aun no sé lo que le parecerá, aunque no estoy desesperanzado, pues otros amigos que lo han leído, me han obsequiado con su voto de aprobacion. No obstante, no espero q.^c llegue á publicarse tanto porque quiza no lo merece, cuanto porque por bueno q.^c fuera, no hallará salida en el actual estado en que tenemos la escena. Esta es presa, ó patrimonio esclusivo de algunos literatos, que apenas han dejado meter á nadie el pie en su propiedad, aun cuando las obras ajenas no desmerezcan de las suyas. –Esta mal se observa en españa en todas las cosas, y esta no deja de ser una cosa. –En fin tendré una satisfacion en darle á V. parte del resultado de mis protocolos, y aun la tendría mayor en remitir al recto juicio de V. mis producciones, p.^o p.^r ahora no puede ser.

¿Cuando mil Diablos termina esa causa ó farsa? No deje V. de avisarme cuanto sobre esto ocurra; así como su viaje, adonde, y por donde. –Ya casi estoy desesperanzado, segun lo que me dice, de poderle ver por este pais. ¡Como ha de ser! ¿Quién sabe si rodando por esos mundos tendrémós la satisfacion algun dia de encontrarnos y conocer-//nos personalm.^{te}? –Todo es posible, p.^o son muy quiméricas las esperanzas q.^c se cifran en casualidades.

–Siento en el alma, que haya podido ni remotam.^{te} comprender, que sus cartas puedan serme molestas, máxime cuando producen en mi alma un sentim.^{to} tan diverso. –Yo... no me atrevería á decírselo á V. persuadido del cariño que le merezco. –Por fin Cubí, yo que nunca he dicho, que no se decir lo que no siento, le aseguro que sus cartas son p.^a mi la mas lisonjera satisfacion, y su contenido lo que mas me halaga, lo que acaricia mas mi corazon y orgullo; así pues, por castigo

exijo del favor de V. que me escriba tan amenudo como compatible le sea con sus ocupaciones.

ADios, mi querido amigo; reciba un estrecho abrazo de su

Morales

Hoy le digo al Capitan de esa, mi buen amigo D. Ramon Sagastizabal: Si te es posible visitar á D. Mariano Cubí y Soler, en mi nombre, te lo estimaré mucho.

Su refutacion de V. á los Cargos del Provisor de Santiago ha corrido todo este pueblo; lo han leído varios canónigos// y letrados y todos admiran su filosofía, al par que lamentan la miseria de su detractor. –En especial el Canonigo joven D. Agustín Tellez, y el joven teologo, Capellan de las Monjas de la Anunciada, D. Ignacio Oviedo, ambos de muchos y buenos conocim.^{tos}, y predicador este último, han encontrado en su refutacion doctrinas tan conformes con las tuyas, que yo he quedado sorprendido al verles razonar sobre filosofía mental; cualquiera diria q.^e han sido sus discipulos. –Oviedo me escribió esa memoria ó ligero discurso, p.^a q.^e se lo remitiese á V. como muestra de las simpatías, q.^e con las tuyas, tienen las doctrinas q.^e V. propaga.//

A á Santísima Virxen d'as Angustias, en Cacabelos.

N'ó medio d'ó xardin, que chaman vierzo;
Sobre as ruínas d'á antiga é prepotente
Bérgidun Flaviun, qu'ó romano esforzo
Non pudo defender d'á Goda xente;
Entr'á arboeda en que suspira ó cierzo
Y á ó pe d'ó Castro d'á ventosa, á oriente,
Atópase unha vila muy galana
Que dá confin á á terra Castelana

Penso que cando ó Rey godo Suinthila,
Libróunos d'ó romano cautiverio,
Orixen tubo aquesta hermosa vila,
Fuxendo entónces d'ó solar Yberio,
E al deixar os confines de Castila
As lexións d'ó romano imperio,
A Bérgidun destruíron, é despóise,
D'os restos d'a Ciudad, á vila alzóuse.

Fértiles veigas; abundantes viñas;
Arboedas magníficas, espesas;
Estensos soutos; fontes cristiáñas;
Anchas pradeiras; caudalosas presas;
Pintorescas ribeiras é campiñas;
Deliciosos xardines é debesas,
Cercan á vila, é ofrécenlle en tributos,
Muitas riquezas, é beleza é frutos.//

Mais ó tesouro de mayor valía,
Que todo o Bierzo, n'á sua terra abarca;
A hermosa perla, qu'amorosa envía
Gloria, vida é salud á esta comarca;
Xoya divina, madre tierna é pía
D'aquél qu'orden é xiro á os astros marca,
A ó pe d'á vila, n'un hermoso templo
Con seu fillo n'os brazos á contemplo.

Sofocado viaxeiro; si algún día
Por tua fortuna ó bondadoso Cielo,
Hasta seu santo templo, teus peis guía,
Detente á contemplar ó amargo duelo,
Qu'ó corazón desgarrá de María,
Y ela en teu viaxe che dará consuelo;
Mais íguelle antes con acento débil,
Fincado ant'ela, esta plegaria flévil.

—“Virxen d'a Angustia, pura,
Que n'os homes derramas ó consuelo,
A esperanza é ventura,
En cuanto sobre ó suelo
Atopáche tan solo luto é duelo;

Señora qu'entre os brazos
Sostéis d'á redención á axada palma,
Esmagada en pedazos,
E que con lenta calma
Pregándoa estás con lágrimas d'á alma; //

Déixame que contrito
Chegue á teus peis á demandarte gracia
Pra meu fondo delito;
Qu'ó que á ti se congracia,
Consuelo atopa sempre en sua desgracia.

Torna á min os teus ollos,
Vida, luz y esperanza d'ó que chora;
E aparta d'os escollos,
D'á vida enganadora,
Ó paso incerto de meu pe, Señora.

E cuando quebre á morte
Ó estambre d'esta vida transitoria,
Véla por miña sorte,
E fixo en tua memoria,
Ábreme as portas d'á divina gloria”.

.....

E Logo que houbeses con fe acrisolada
Orado n'ó templo, sua gracia implorando,
Prosigue, viaxeiro, tranquilo á xornada,
Qu'á Virxen d'á Angustia che vay amparando.

A. F. Mor.^s//

O Fiandon

Ben farto ya de chorar
desengaños mil é mil
dén outro tempo en pensar
en fuxir eu de Madril
pra esconderme n'un lugar.

Aó postre me decidin.
é sin traballo ningun
d'á Babilonia salín
á lombos d'un burro ruin,
é por esas terras fun.

A Dios gracias, naide á guerra
declaróu á os meus cuartiños
nin n'os valles, nin n'á serra,
porqu'os ladrois d'esta terra
non andan por os camiños.

Mais como ó meu burro fiel
era ó probiño tan ruin,
ó lebaba n'o camín,
unhas veces eu á él,
outras veces él á min.

Despois de cada xornada,
buscaba á ó punto á pousada
é ó burro n'ela ó presebre;
cenaba eu gato por lebre;
piensaba él palla é cebada.

Así as Castillas crucén,
é á ó fin d'a bella, un xardín,
que chaman Bierzo, atopén,
é dixeran logo pra min:
–Esta terra me conven.//

De deixar me déu ideya
á carreteira, é dereito,
por un carreiro¹ mal feito,
tirén, cara pra unha aldeya
que ten as casas de teito².

Púdome seique³ tentar
algun mal demo⁴ d'ó inferno
á vivir n'este lugar,
endonde pr'andar n'ó inverno,
ou n'ó lodo hay que nadar,

Ou he menester c'algua
bruxa páuto ou trato ter
pra qu'enseñe á cencia sua,
ou ben, pra ir fora, poñer
en cada pe unha falua.

Non falarein d'á espesura,
nin d'ó caldo⁵ pra xantar⁶,
nin d'os ganzos* pr'alumar,
nin d'ó demais, porque fura⁷
cousa de nunca acabar.

Mais si diréin, qu'á ó fiandon
á casa d'ó tio Anton,
déume de ir á loucura,
alumado d'un fachon
n'unha noite muy escura;

E n'as galochas* metín
os meus peis, com'os veciños;
mais os tóbelos⁸ torcin,
é tal zoupada⁹ ailí dín,
que desfíxen os fouciños*;

E á mais n'un canto escachén
dentamio¹⁰, enxivas¹¹ e moas¹²,//
é cuasi estúbome ben,
pois pra outra vez escarmén*
tirando á ó demo as canoas.

Non por eso desistín
de volver á ó fiandon;
mais esta vez discurrín
ir á lombos d'o rozin,
é tuben muita razon.

Recibíronme contentos
ó tío Anton, á sobriña
é sua muller labieiriña¹³;
é despois d'os cumprimentos
metíronme n'á cocíña.

Ya estaban ailí, ó tío Xan¹⁴,
ó tío Fuco¹⁵, ó zapateiro
ó Señor Nelo¹⁶, ó Barbéiro,
ó tío Xoque¹⁷, ó Sacristan,
ó tío Liso¹⁸, y ó Ferréiro.

Pé d'ó lume de cantroxos¹⁹
tamen vin, cerca d'os potes²⁰,
mozas de refaixos roxos,
qu'asentaban os coxotes²¹
n'os escanos é n'os troxos²².

N'ó medio, sobre á lareira²³,
é colgada d'á preganza²⁴,
vin d'os ranchos²⁵ á caldeira
c'as berzas, que n'á maseira
os cebaban pr'á matanza.

C'as castañas que se asaban
ó cacho²⁶ estaba debaixo,
é á veces cuando estoupaban²⁷
un melandro²⁸ lles queimaban
d'ó mandil, ou dó refaixo.//

É por ó orden diario,
primeiro toda á reunión
reza fíncada* ó rosario,
(porqu'así ó manda ó Vicario)
logo empeza ó filandon.

En cuanto as mozas sacaban
lurias²⁹ d'ó cerro d'á roca,
á á mata³⁰ os homes xugaban
ó gotín³¹ pra facer boca³²
c'as castañas que s'asaban.

Y entr'eles home s'atopa
qu'á ó primeiro mate³³ xopa
ou c'á perica* se tumba,
porqu'ó contrario lle rumba³⁴
con ter ó bolo³⁵ ou á copa³⁶.

Despois d'ó xogo acabao
mandan correndo un crio,
descalciño de pe é perna,
c'un bon xarro escachelao³⁷
por ó gotín á á taberna.

Sacando logo alguis zotes
as castañas d'á fogueira,
aleábanse³⁸ á lapotes³⁹,
entr'á cernada é os potes
por á castaña primeira.

E naide esta luita⁴⁰ estraña,
porque grandes honras son
pra aquel que primeiro apaña
é bulla* á primer castaña.
pra á muller d'ó tio Anton.

Mais al chegar⁴¹, cheo⁴² de barro
C'ó viño ó crio fornío, //
rinchan⁴³ todos com'un carro
d'alegres, cara pra ó xarro,
decíndolle: “ben venío.”

E cada un, hasta ó mais guapo,
por ó xarro ha de beber
anque molle todo ó papo;
Solo ó ti-Anton⁴⁴ é á muller
ó beben por un cachapo⁴⁵.

A cada sorbo qu'apreta
cada cual d'estes veciños,
por á gorxa, dend'á xeta,
c'as duas mangas d'a chaqueta
limpa á nariz é os fouciños.

Anque c'ó viño algun bago⁴⁶
caira, memoria fago,
que botaban⁴⁷ sempre á ó goldro⁴⁸,
con cada bulló⁴⁹ un bon trago,
á cada trago un regoldro⁵⁰.

E inque he moda muy comun,
(porqu'aíllí tamen hay modas)
bullar á as mozas, cada un
algua castaña, hay algun
lacazán⁵¹ qu'as mama todas.

Cuando queiman, as rebullan*
entr'á trampa⁵² d'os calzois,
ou c'os calcaños as bullan;
entr'eles logo as estrullan⁵³
é as mozas llas dan despois.

É mentras á ó viño novo
os demais lle fáin visitas,
non falta un tolo ou un bobo
que fale⁵⁴ d'ó gado⁵⁵, é ó lobo,
é d'á raposa, é d'as pitas⁵⁶. //

Cuando á panza leban chea
de bullós, é d'ó d'as viñas,
dánlle un baque⁵⁷ á unha pallea⁵⁸,
sendo esta á seña n'á Aldea⁵⁹
pra empezar as cosiliñas⁶⁰.

A ó punto deixan á roca
as mozas, é aquel que mais
cabeza ten, he á quen toca
abrir primeiro á sua boca
pra decir logo á os demais:

–“Ante-aer á ó monte fun⁶¹
é atopen⁶² en rebullon⁶³
seis paxáros n’un beiron⁶⁴;
d’un cantazo matein un;
¿á que naide d’ó fiandon⁶⁵

atina cuantos quedaron
n’ó beiron?” –“Eu ya atinén”;
(gritaba un) –“Eu tamen.”
–“Tamen eu”. –Y outros berraron:
–“eso pouca cencia ten.”

–“Pois qu’ atinácheis, prometo,
á aquel que primeiro ó diga,
pagarlle agora mesmo un neto.”⁶⁶
– “Paréceme que ya ó meto
gorxa abaixo pra á barriga.

¿Quer qu’eu llo diga?” –“Dí, hom.”⁶⁷
–“Si había seis n’ó rebullon
é matou un, claro he, tolo,
que quedaron n’ó beiron
cinco paxáros tan solo.”

–“Si tan solo matein un
d’os seis qu’ailí s’atoparon, //
claro he, pedazo d’atun,
qu’ailí non quedóu ningun.
porque os demais escaparon.”

–“¡E ten razon!” – “¡Razon ten!”
–“Y he verda!.. Non atinen.”
–“Porqu’eres tu muy rocin.”
– “Pra servir á Dios.” –“Amen”.
–“Pois agora tócame á min.

¿Que cousa, cousiña he:
branca, branca como á neve;
negra, negra como á pezo;
fala, fala sin ter boca;
anda, anda sin ter pes”⁶⁸.

–“Será, será... eso ha de ser
á Luna ou ó Sol”. –“Non son”.
–“¿De comer he cousa”? –“Non”.
–“¿De beber?” –“Nin de beber”.
–“Ahora volve á decir, hom.”

–E muy pausadiñamente
volve á repetirla á ó seu
contrario, qu’atentamente
escuita, é díz derrepente:
–“Ya atinén; ese són eu

ó meu dentamio non troca
ó branco por cuanto teís;
meu coiro⁶⁹ he negro, cual véís;
eu falo”... –“Pero teís boca”.
–“Eu ando”... –“Pero teís peis.”

–“¡Y he verda hom, que pra andar
teño os peis!... Si así non fura
ch’á atinaba; –vou pensar...
acabara d’atinar:
he ó boy d’ó Señor Cura. //

Ten branco ó coiro á ó traves,
sendo mais negro qu’as ratas;
brama é anda todo ó mes”...
–“Porque ten boca é ten pes.”
–“Non ten pes tal, que ten patas.”

–“Non atinache.” –“Pois cuando
non he ó boy, non he pra min.”
–“Dáste por vencido”? –“Sin”.
–“Pois qu’adonde estou pensando
metas mañana ó foucín.

En brancura á á neve iguala;
negra como á pez á veyo;
Sin pes anda é non resvala;
á ó qu'á lei*, sin boca fala,
unha carta d'ó correyo.”

–“¡Y he verdá! Vou confesar
qu'ó dó boy fúí borricada;
mais, ¿quen á podía atinar
sendo tan arrebesada”?⁷⁰
–“Pois pra outra vez, estudar.”

–Un bon pedazo⁷¹ falaron
aínda de cosiliñas;
mais logo qu'arremataron*
élas á as rocas tornaron,
éles á ó leite d'as viñas.

Cuando ó viño iba concluído,
pra asoballarse⁷² con elas,
aproveitando un descuido,
c'un garabullo⁷³ encendido
préndenlles lume as manelas⁷⁴.

Elas que vein qu'ó colgaxo //
d'a roca se lles consume,
á meten logo debaixo
d'o mandil, é c'ó refaixo
afogan d'ó cerro ó lume.

En cuanto, brincan sobr'elas
ya cuasi calamoucando,
é anque lles dan n'as canelas*
c'as rocas, ya sin manelas,
as tumban sobre os escanos.

E tanto aíllí retouzaron,
qu'á luz d'ó candil mataron
é hasta ó lume desfixeron;
élas entonces fuxeron,
y éles tras d'elas brincaron.

Eu que nunca tal mirein⁷⁵
pasmada á cabeza tiña;⁷⁶
é cuando me percatein,⁷⁷
solo á escuras m'atopein,
entre os potes, n'á cociña.

Como poden, c'unha brasa
encendín logo ó candil;
c'ó burro fúnme pra casa,
é d'á aurora, á á luz escasa,
ya iba andando pra Madril.

A. F. Mor.^s

Notas.

- (1^a) *Carreiro mal feito* = Sendero mal hecho.
(2^a) *Casas de teito* = Casas con el tejado de paja.
(3^a) *Seique*, igual á *creyo que*, = Creo que; me parece; &^c
(4^a) *Demo* = Diablo, ó demonio. //
(5) *Caldo* = Especie de cocido q.^e se hace en los potes, compuesto de berzas, frejoles, patatas y toda clase de legumbres y hortalizas, sin carne, ó cuando mas con algun tocino. –Esto es lo que comunmente se come á medio día y aun p.^a cenar en este pais.
(6) –*Xantar* = comer á medio día.
(*) – *Ganzos* = Palitos de urces secas, que hacen veces de belas.
(7) –*Fura* = fuera. –3ª persona del sing.^r del p.^{to} imp.^{to} de subjuntivo, del verbo auxiliar *ser*.
(*) –*Galochas* = Especie de chanclas de madera.
(8) –*Tobelos* = Tobillos.
(9) –*Zoupada* = Caida fuerte.
(*) –*Fouciños*, ó *fuciños* = hocicos.
(10) –*Dentamio* = Dentadura.
(11) = *Enxivas* = Encias.
(12) *Moas* = Muelas.
(*) *Escarmen*, ó *escarmein* = escarmenté.

- (13) *-Labireira*; diminutivo de *Labeira* = Aduladora con agasajo, con cariño, zalamera.
- (14) *-Xan* = Juan.
- (15) *-Fuco* = Francisco.
- (16) *-Nelo* = Manuel.
- (17) *-Xaque* = Joaquín.
- (18) *-Liso* = Luis.
- (19) *-Cantroxos* = Arbustos, como los tomilos, q.^e recojen del monte p.^a quemar.
- (20) *-Potes* = Especie de ollas de hierro colado con tres pies, en donde hacen el caldo; no tienen por consig.^{te} aquí, la significacion q.^e dá á *Pote* el diccionario de la Academia.
- (21) *-Coxotes* = Las nalgas y muslos juntos; ó las ancas de los animales de toda especie.
- (22) *Troxos* = Los troncos de las Berzas; regularm.^{te} los colocan despues de secos en un monton en las cocinas, detrás ó á un lado de los escaños, p.^a ir quemando.
- (23) *-Lareira* = Hogar de la lumbre.
- (24) *-Preganza*, ó *gramalleira* = Cadena q.^e pende sobre el fuego desde las chimeneas de las cocinas, p.^a colgar de ella las calderas q.^e deben estar sobre la lumbre.
- (25) *-Ranchos* = Cerdos.
- (26) *Cacho* = Especie de braserillo de hierro, en que asan las castañas.
- (27) *-Estoupaban* = rebentaban. *-Estoupar* = rebentar formando ruido.
- (28) *-Melandro* = Giron, ó pedazo desgarrado.
- (*) *-Fincada* = arrodillada; ó fijada en el suelo con la punta de las rodillas.
- (29) *-Lurias* = Sogas con que atan la carga en los carros, q.^e generalm.^{te} son de cerdas de los marranos.
- (30) *-Mata* = Juego de naipes. –No creo sea lo mismo q.^e la matarrata, segun dice el Diccionario, porque en este dice, q.^e las cartas superiores son el 7 de espadas y el de oros, y en la *mata* de este país son, el as de copas; y el de oros; el caballo de oros; la sota de oros; el 7 de oros, q.^e llaman mata de oros; el 7 de espadas, que nombran mata de espadas; luego los treses y despues las demas cartas p.^t su natural orden y valor.
- (31) *-Gotín* = nombre cariñoso que dán al vino.

- (32) –*Facer boca* = frase= abrir el apetito; ó acompañar á outra cosa, p.^a q.^e se coma con mas gusto ó apetito.//
- (33) –*Mate*, ó *mato* = palabra de juego q.^e significa: “que valga tres tantos la jugada”. –*Remato* es decir: “valga seis”. –*Tres mas nueve*, “valga nueve”. –y *acábase el juego*, q.^e el que gane aquella jugada, haya ganado todo el juego.
- (*) –*Perica* = Nombre que dán, en este juego á la sota de oros.
- (34) *Lle Rumba* = Le amenaza con vanagloria, le desafía haciendo alarde de la ventaja que sobre el otro tiene, aunque no exista esta ventaja.
- (35) –*Bolo* = Nombre ó apodo, que en la mata dan al *As de oros*.
- (36) *A Copa* = El As de copas.
- (37) *Escachelao* = Con la boca esportillada, ó rota.
- (38) –*Aleábanse* = Agarrábanse riñendo. –
- (39) –*Lapotes* = Bofetadas.
- (40) –*Luita* = Lucha.
- (*) *Bulla* = Monda. *Bullar* = Mondar.
- (41) –*Chegar* = Llegar.
- (42) –*Chéo* = Lleno.
- (43) *Rinchan* = Rechinan.
- (44) ó *ti-Anton* = por *ó tío Anton*: lic.^a poeti.^a = el tío Anton.
- (45) –*Cachapo* = vaso de ojalata.
- (46) –*Bago* = grano de uba
- (47) *Botaban* = Echaban.
- (48) –*Golozo* = Estómago.
- (49) *Bulló* = Castaña asada y mondada.
- (50) *Regoloso* = Regueldo
- (51) *Lacazán* = Lambrion.
- (*) *Rebullan* = Rebujan ó embuelben.
- (52) *Trampa* = Pretina.
- (53) *Estrullan* = Estripan, ó hacen una torta.
- (54) *Fale* = hable.
- (55) *Gado* = Ganado.
- (56) –*Pitas* = Gallinas.
- (57) *Baque* = empuje.

- (58) *Pallea* = Sarten.
- (59) *Aldea*, lo mismo q.^e *Aldeya*; lo dicen de ambos modos.
- (60) –*Cosilinas* = Especie de charadas ó acertijos.
- (61) –*A ó monte fun*: al monte fuí. //
- (62) *Atopen*, lo mismo q.^e *atopein*: = hallé.
- (63) –*Rebullon* = Peloton
- (64) –*Beiron* = Sobiado de zarzas y maleza
- (65) –*Fiandon*, lo mismo q.^e *filandon*: se dice de las dos maneras.
- (66) –*Neto* = cuartillo de vino.
- (67) –*Hom*, lo mismo que *home* = hombre.
- (68) –*Pes*, lo mismo que *peis* = pies.
- (69) –*Coiro* = Cuero, pellejo.
- (*) –*Léi* = Léc.
- (70) –*Arrebesada* = difícil, oscura, intrincada.
- (71) –*Un bon pedazo* = un buen rato.
- (*) *Arremataron* = concluyeron.
- (72) *Pra asoballarse* = para arrastrarse retozando, descompuestam.^{te}
- (73) –*Garabullo* = Palito de leña.
- (74) –*Manelas* = Copos de lana, ó liño puestos en las ruecas.
- (*) *Canelas* = Canillas de las piernas.
- (75) *Mirein*, *percatéin*, *atopéin*, *falein* &^c –lo mismo que *Mirén*, *percatén*, *atopén*, *falén* &^c se dicen de los dos modos.
- (76) –*Tiña* = Tenía.
- (77) –*Percatein* = volví en mí, consideré, ó reparé.

Si no le gusta á V. por cualquiera razon esta composicion, puede V. indicarme, los requisitos q.^e ha de tener, p.^a hacer otra, conforme, en lo q.^e posible me sea, con su deseo. –Me ha parecido bueno el asunto de que trato, porque al mismo tiempo que se manifiesta el lenguaje de este pais, se dan á conocer sus costumbres. (hablo de la gente vulgar, como la de las Aldeas) –Había pensado formar un cuaderno de poesias bercianas, buscando el lado ridículo de todas las costumbres de este pais, en todas las clases, p.^a criticarlas, empezando p.^r su capital (Villaf.^{ca}) metiéndome con los dos sexos en ambas clases; buscándolos en los paseos, teatro, visitas, vailles, y funciones; descendiendo luego á las Aldeas; a sus concejos, fiestas, funciones de

Ygle-//sias, novenas, *entroidos*, como ellos llaman á los carnabales, filandones &^c, p.^o he visto q.^e era obra muy larga y me he contentado con hablar de los filandones solam.^{te}, aunque pienso, cuando esté algo deshogado, seguir mi plan. –Ya tenia compuesto el artículo de *paseos*, de Villaf.^{ca}, p.^o me aconsejaron y rogaron que no ridiculizase tanto á mi pueblo mismo, y lo he dejado; p.^o repito q.^e pienso continuar, mas adelante. –Tanto en esta, como en la otra: (*A la Virgen de las Angustias*) puede V. con entera libertad quitar, añadir, borrar, enmendar &^c, lo que le parezca, seguro de que me hará en ello un especial favor; ó no hacer uso de ellas, si por cualquiera causa no las conceptua dignas del objeto á q.^e piensa destinarlas; pues tan lejos de manifestarme resentido p.^r ello, sería un nuevo favor que tendría que agradecerle, y una prueba mas del afecto que le debo, no permitiendo que un amigo suyo se ponga en ridículo, con la publicacion de una obra malisima. –

En el 2° verso de la tercera 8.ª de la composición q.^e antes le remití dice: “*fene-cida*; debe decir: *fenexida*.”

–E, del vervo *ser*, debe ponerse ó escribirse: *hé*, para distinguirlo de la conjunción *é* = y

En el 6° v.^{so} de la misma 8.ª dice: *é su sistema*. Debe decir: *é seu sistema*.

En el 7° v.^{so} de la misma 8.ª dice: *Cejar*. –Debe decir *cexar*; pues en efecto he obserbado que apenas hay sonido paladial de j, porque si bien es cierto que en algunas palabras se pronuncia en su sonido, tambien he observado que estas mismas palabras se pronuncian las mas de las veces como xa, xe, xi, &^c.

El 1er v.^{so} de la 1.^a quintilla dice: *Dixien*. Debe decir: *Dixen*.

En el 2° de la 4.^a dice: *inxiuriou*; debe decir: *inxuriou*.

En el 1° de la 5.^a dice: *quixio*, debe decir: *quixo*.

En el 5° de la 5.ª dice: *fixio*. –Debe decir: *fixo*.

Paréceme q.^e en el 1° de la 1.ª 8.ª dice tambien: *Deixia*, debiendo decir: *Deixa*, y lo mismo en el 4.º de la misma 8.ª. –Tambien en la 3.ª 8.ª he puesto *xiente*, *exiem-plo*, debendo ser *xente*, *exemplo*. –Siempre q.^e me descuide quítese la *i*://

Lenguaje Berciano.//

4ª CARTA DE MORALES A CUBÍ

Villaf.^{ca} 10 de Junio 1848

Mi querido Cubí: hasta antes de ayer no recibí su tan deseada y apreciable de 16 del pasado, cuyo retraso no sé que haya podido orijinarlo.

Aunque estoy muy ocupado, en una *obra de caridad*, y no muy bueno, no quise suspender la traducción al dialecto Berciano, de la Parábola del Hijo Pródigo, que le incluyo, advirtiéndole que he cuidado, en lo posible, de traducirla literalmente, porque, créo, sea lo que V. desea. —En efecto el dialecto que en Cacabelos se habla es diferente, aunque en muy poco, dél de los demas pueblos del Bierzo, casi como cada uno de éstos se diferencia tambien de los otros, por cuya razon fuera difícil, ó acaso imposible, conocer todas las diferencias que hay entre cada uno de ellos, pues ademas tambien participa cada uno de la fisionomia del otro, aunque conserve al mismo tiempo la suya especial. —Quiza se lograria con paciencia y trabajo separar por sus diferencias el dialecto de cada cual del de los demas, (aunque lo que mas caracteriza á cada pueblo, no es, en mi concepto, la diferencia de las voces, frases y pronunciacion, sino la cadencia ó acento particular de los vecinos de cada pueblo) p.º fuera, sobre penoso y acaso inaccesible, de muy pequeña ó ningunas ventajas, pues paréceme, que el principal objeto debe ser dar una idea del dialecto Berciano en general, ó mas bien hacer notar las principales diferencias que lo separan de la lengua castellana, galle-//ga, Asturiana y Portuguesa, por ser estos paises los que rodean al Bierzo. —De todos modos, si V. necesita que haga un examen detenido de las diferencias que reinan en el dialecto de algunos pueblos, lo haré gustosísimo, aunque temo adelantar poco.

De muchísima satisfacion nos ha servido el juicio frenológico que le ha hecho el S.º. Pero de la cabeza de mi hermano, y tanto mas, cuanto que al par vémos los conocidos adelantos que hace en el ramo á que se dedica. —El primer día que se vió con el S.º. Madrazo, su maestro, despues de ser examinado por este, y visto, que hubo, sus anteriores obras, aun cuando mi hermano pensaba empezar por los rudimentos ó principios del arte, y se lo propuso así á aquel célebre pintor, este le puso al momento á copiar del yeso ya, la cabeza de Cesar Augusto. —No ha sido una escena de la vida de D. Quijoje, como equivocadam.^{te} dice el S.º. Pero lo que puso mi hem.º de bulto, en una piedra muy blanda y blanca de este país, sino el retrato de medio cuerpo de Napoleon, copiado de una lámina, y otro grupo de caricaturas francesas, cuyos trabajos han llamado la atencion á cuantos los han visto, por la esquisita semejanza que tiene con los orijinales de que han sido copiados.

—Mi Papa escribió a un tio mio que está ahora en esa, y que le ayuda á dar carrera á mi hermano, encargándole visite á V. en mi nombre, con el objeto de que se sirva V. cuando benga bien, hablarle del juicio frenológico que el S.º. Pero

hizo de mi herm^o. –No obstante dudo algo busque á V., por la circunstancia de no saber su havitacion de V, y por-//que es un Señor mayor algo metido en si, y demas severo y circunspecto. –Se llama D. Joaquín Machado, Yntend.^{te} honorario juvilado, contador que fue de Puerto-Rico, y antes que esto militar desde la niñez.

–Soy muy holgazan, ó mas bien estoy sin gusto para nada, mi querido Cubí, y por eso hace ya medio año que debia haber concluido mi empezada obra. Pero no ha sido este el principal motivo; sino el ocupar, ó haber ocupado el tiempo en una obra que tenía empezada, que es el drama titulado: “El Ermitaño de Uruela”, del que me parece ya haber hablado á V., pues tengo una cualidad singular, estraña; y es que no puedo, sin hacer una terrible violencia á mi character, abandonar una obra empezada; p.^o ésta ya está concluyendo felizmente, y entonces podré dedicarme librem.^{te} á lo demas.

Suyo de corazon, su amante amigo

Ant.^o F. Morales//

Parábola do fillo pródigo:

- 11..... Un home tiña dous fillos:
- 12... d'os cuais ó mais mozo dixo á seu padre: Padre, dame á parte d'á herencia que me toca. Y ó padre repartiu entr'os dous á hacienda.
13. Non se pasaron moitos días qu'aquel fillo mais mozo, recollidas todas suas cousas, marchouse á unha terra (en lugar de país, porque este apenas se usa) muy remota, é aíll malbaratou todo seu caudal, vivindo relaxadamente.(por disolutam.^{te})
14. –Despois qu'ó gastou todo, sobrevéu unha gran fame n'aquela terra, y^l ascomenzou á padecer necesidá.
15. –D'as resultas púxose á servir á un vecín (ó *veciño*, por morador, cuyo término no se usa) d'aquela terra, ó cual ó mandou (*mandar*, por enviar, aunque tambien se usa *enviar*, p.^r lo mas castizo es *mandar*) á sua granxa (tambien, *casar*) á guardar ranchos. (tambien, *cochos*, *porcos*, *marraos*, &c^e).
16. –Aíll deseyaba muito (por, *con ansia*) henchir seu bandullo (tambien, *ventre*) d'as garrobas é bulladuras que comían os ranchos: é naide llas daba.
17. –E tornando en si, dixo: ¡Ay cuantos obreiros (tambien, *xornaleiros*) n'á casa de meu padre téin pan á bondo, (*ábondo*, frase, igual á *en abundanc.*^a) en cuanto (ó mentras) que eu estou aquí morrendo de fame!
18. –Non: eu irén á meu padre, é dirénlle: Meu padre, pequéin contra ó Celo é contra ti:
19. –ya non son merecedor (por digno) de ser chamáo fillo teu: trátame como á un d'os teus obreiros.
20. –Con esta resolucion púxose en camiño pra á casa de seu padre. Es-// tando ainda lexos ó avistou seu padre y enterrecíronselle as entrañas, é correndo á seu encontro botoulle os brazos á ó pescozo, é déulle mil bicos.
- (1)- Siempre que la palabra que sigue á la conjuncion, empieze con vocal, aquella será y no é, á menos que la vocal con que empieza dicha palabra sea la *i*, en cuyo caso la conjuncion será *é*; mas si la palabra empieza con consonante, la conjuncion siempre será *é*.
21. –Díxolle ó fillo: Meu padre, eu pequéin contra ó Celo, é contra ti, ya non son merecedor de ser chamáo fillo teu.

22. –Mais ó padre por resposta dixo á seus criaos: Correndo (tambien, *presto*) traéi aquí logo ó vestio mais precioso qu'hai n'á casa, é poñédello¹, poñílle unha sortixa n'ó dedo, é calzáille as sandalias:
23. –é traéi un xato cebao, matáio é comamos é celebremos un banquete: (óu *fagamos unha xantada*, óu *fagamos unha merenda*)
24. –pois qu'este fillo meu estaba morto, é resucitóu: perdírase y atopóuse. Y con eso deron principio á ó banquete.
25. –Atopábase n'aquel astonces (frase vulgar, que significa *á la sazón*) ó fillo mayor n'ó campo: y á volta, estando ya cabo (tambien *cerca*) d'á sua casa, oíu ó ruído (no hay equivalente á concierto) d'a música y ó baile:
26. –é chamou á un d'os seus criaos, é preguntóulle qué viña á ser aquilo:
27. –ó cual lle respondéu: Volvíu teu hermau, é teu padre mandóu matar un xato (tambien *becerro*) cebao, por habelo recobráo en boa salu.
28. –Oindo esto, irritóuse, é non quería entrar. Salíu, pois, seu padre á fora, y ascomenzéu á instalo con súplicas.
29. – Pero el replicóulle dicíndo: Hé bon qué tantos anos fai que te sirvo, sin haberte nunca desobedeció en cousa algua que me haigas mandáo, é nunca me déche un cabrito para merendar c'os meus amigos:
30. –y ahora que véu este teu fillo. Ó que consumíu sua hacienda c'as // Malas mulleres, (no hay equivalente á meretriz, como no sea demasiado disonante) logo fixeche matar pra él un xato cebao.

(1) (é ponédello)

31. –Meu fillo, respondeu ó padre, tú sempre estás connigo, é todos os bienes meus son teus:
32. –mais ya veis qu'era muy xusto ó tér un banquete, é regocixarnos, por cuanto este teu hermau había morto, é resucitóu; estaba perdío (mas bien, *perdírase*) y atopóuse.

//

El hijo Pródigo
en Berciano.//